

KUM'DAN KENT'E
Patara Kazılarının 25 Yılı

Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya

FROM SAND INTO A CITY
25 Years of Patara Excavations

Proceedings of the International Symposium of 11-13 November 2013 Antalya

AYRIBASIM / OFFPRINT

PATARA VII. 1

KUM'DAN KENT'E
Patara Kazılarının 25 Yılı

Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya

FROM SAND INTO A CITY
25 Years of Patara Excavations

Proceedings of the International Symposium of 11-13 November 2013 Antalya

ISBN 978-605-5607-74-2

© 2015 Ege Yayınları – Havva İşkan – Fahri Işık
İstanbul

Bütün hakları saklıdır.

Baskı / Printed by

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No: 202/A Bağcılar-İstanbul

Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99

Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım / Production and Distribution

Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.

Abdullah Sokak, No: 17, Taksim, 34433 İstanbul/Türkiye

Tel: +90 (212) 244 7521 Faks: +90 (212) 244 3209

e.mail: info@zerobooksonline.com

www.egeyayinlari.com

www.zerobooksonline.com

PATARA

VII.1

HAVVA İŞKAN – FAHRİ İŞIK

KUM'DAN KENT'E

Patara Kazılarının 25 Yılı

Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya

FROM SAND INTO A CITY

25 Years of Patara Excavations

Proceedings of the International Symposium of 11-13 November 2013 Antalya

YAYINLARI

*Bu kitabın basımı,
sponsorluğunu Kenan Işık'ın yaptığı
“Uygarlık Anadolu'da Doğdu” kitabının satış geliri ile gerekleşmiştir.*

İçindekiler / Contents

Önsöz.....	IX
<i>Havva İŞKAN, Fahri IŞIK</i>	
1988 - 2013: Patara Kazılarının 25 Yılı.....	1
<i>Havva İŞKAN</i>	
Lykia'nın Erken Dönemlerine Ait Bir Anahtar Yerleşim: Çaltılar Höyük ve Çevresi.....	21
<i>Belgin AKSOY</i>	
Patara Küçük Hamam: Kazı Öncesi Düşünceler.....	33
<i>Şevket AKTAŞ</i>	
Oinoanda: Forschungen in der Stadt des Diogenes.....	47
<i>Martin BACHMANN</i>	
Likya Bölgesi Eskil Yerleşimlerinin Su Mühendisliği Dizgeleri.....	67
<i>N. Orhan BAYKAN – Nesrin BAYKAN – Seyhun TÜRK</i>	
Patara in the Bronze Age - An Evaluation of the Archaeological and Historical Evidence.....	89
<i>Ralf BECKS</i>	
Lykia'da Arıcılık: Seren ve Çevre Duvarlı Arılıklar Işığında Antik Geleneği Arayış.....	97
<i>Süleyman BULUT</i>	
Karia-İonia Tipi Kurtağzı Kanca: Letoon, Leto Tapınağı Örnekleri.....	133
<i>M. Baki DEMİRTAŞ</i>	
Genel Hatları ile Lykia ve Karia İlişkileri Üzerine Bazı Notlar.....	145
<i>Adnan DİLER</i>	
Ölü Gömme Gelenekleri Işığında Kabalis - Milyas - Lykia İlişkileri.....	187
<i>F. Eray DÖKÜ</i>	
The Ceramics from Patara: Investigations, Productions and Trade Past Studies - Future Projections.....	199
<i>Erkan DÜNDAR</i>	
Agonistische Inschriften von Patara.....	229
<i>Helmut ENGELMANN</i>	
Liman Hamamı 2010-2013 Yılı Kazı Çalışmaları.....	239
<i>Serap ERKOÇ</i>	
Patara Kazılarında Ele Geçen Bir Grup İnsan İskeletinin Antropolojik Açından Değerlendirilmesi.....	253
<i>Ayla Sevim EROL – Alper Yener YAVUZ</i>	

Town and 'Meta-Town'? Considerations on the Urban Development of Patara.....	273
<i>Joachim GANZERT</i>	
Arykanda'da Ölüm Nekropoller ve Ölü Gömme Adetleri.....	289
<i>Ayça GERÇEK</i>	
Patara Antik Kenti Koruma ve Planlama Süreci.....	307
<i>Melike GÜL</i>	
Erzincan-Altıntepe Kalesi.....	329
<i>Mehmet KARAOSMANOĞLU</i>	
Beydağları Yüzey Araştırmaları.....	339
<i>İsa KIZGUT</i>	
Rhodiapolis Nekropolü.....	357
<i>İsa KIZGUT</i>	
Überlegungen zu einem Monumentalgrab aus der Tepecik-Nekropole von Patara.....	369
<i>Mustafa KOÇAK</i>	
Predynastic Lycia and Patara: What is the Evidence?.....	385
<i>Frank KOLB</i>	
Letoon Tiyatrosunda 2011-2012 Yıllarında Gerçekleştirilen Jeofizik Destekli Arkeolojik Araştırmalar Ön Rapor.....	417
<i>Sema ATİK KORKMAZ – İsmail ERGÜDER – Ezel BABAYİĞİT</i>	
Die marmorne Wanddekoration der Weststoa der Agora von Patara.....	425
<i>Sabine MÖLLERS</i>	
Letoon Üç Dilli Yazıtı Üzerine El Bir Değerlendirme.....	437
<i>Selin ÖNDER</i>	
Lykia, Pamphylia ve Pisidia Arasındaki Tarihsel ve Kültürel İlişkiler.....	445
<i>Mehmet ÖZHANLI</i>	
Patara'da 1989-1990 Yıllarında Kazılan Bizans Kiliseleri.....	451
<i>Haldun ÖZKAN</i>	
The Cemetery Church at the Tepecik Necropolis of Patara. A Preliminary Report.....	463
<i>Urs PESCHLOW</i>	
Tralleis Batı Nekropolü Mezar ve Buluntuları.....	475
<i>Ash SARAÇOĞLU</i>	
A Legal Text and Other Fragments of Hellenistic Inscriptions from Patara.....	497
<i>Christof SCHULER</i>	
Patara Kent İçi Su Dağıtım Yapıları.....	507
<i>Feyzullah ŞAHİN</i>	
Likya'nın Yazı Sistemi Hakkında Değerlendirmeler.....	525
<i>Recai TEKOĞLU</i>	
Olympos Piskoposu Methodios ve Olympos Kenti.....	535
<i>B. Yelda OLCAY-UÇKAN – Levent KAYAPINAR</i>	

Pottery Finds from the Winery in the West Agora of Xanthos.....	545
<i>Burhan VARKIVANÇ</i>	
Batı Torosların Deprem Üreten Yapıları Burdur-Fethiye Fay Zonu, Finike ve Rodos Basenlerinin Jeolojisi ile Antik Kentlerin İlişkisi.....	559
<i>Cenk YALTIRAK – İrem ELİTEZ – Serap ERKOÇ</i>	
Kemah Kalesi Kazısı.....	569
<i>Hüseyin YURTTAŞ – Haldun ÖZKAN – Zerrin KÖŞKLÜ – Deniz BULUT – Muhammet Lütfü KINDİĞİLİ</i>	
<i>Euergetes</i> and City. The Testamentary Donation of Tiberius Claudius Flavianus Eudemos for Hadrianic Patara.....	583
<i>Klaus ZIMMERMANN</i>	
Patara und die Städte des Xanthostales. Urbane Standards und ihre Entwicklung.....	593
<i>Martin ZIMMERMANN</i>	
Patara Kazılarının “25 Yılı” İçinde Hellas’tan Anadolu’ya Yön Değiştiren Lykia Uygarlığı.....	603
<i>Fahri IŞIK</i>	
Lykian Civilization’s Transition from Hellas to Anatolia During the “25 Year” Period of Patara Excavations.....	619
<i>Fahri IŞIK</i>	

Önsöz

“...Ayın 9. günü Kalamaki’den Patara’ya vardık ve beklemeden kalıntılara doğru yürüdük. Güneş yakıcı, basacak sağlam bir zemin bulabilmek zordu; anıtlar, kaygan kum tepeleri ve omuzlarıma dek çıkan dikenlerle kuşatılmıştı. Sürekli esen batı rüzgârları, liman ağzında giderek yığılan bir kum seti çekmiş; çıkış bulamayan akıntıların beslediği su birikintisinden oluşan bataklık, kalıntıları yutmuştu sanki. Çok geniş bir alana yayılan kentin yapıları arasında bağlar tümünden kopuktu. Ulaşabildiklerimizi şöyle bir gördük ve salt tiyatronun planını çizebildim; şimdiye dek gördüklerimin en iyisiydi... Kimseler yoktu çevrede oturan; su ihtiyacımızı uzun aramalar sonucunda bulduğumuz tuzlu bir kuyudan karşılıyorduk. Gecelemek için tiyatroyu seçmiş, büyük çıkış kapısına hamaklar yerleştirmiştik. Uzaklardan gelen çakal seslerinin ürpertici ıssızlığında dingin bir gece geçirmeyi umuyorduk ki ansızın korkunç bir sivrisinek ordusuyla sarıldık. İğnelerini örtülerden bile batırabilen bu azmanlardan bir an olsun kapayamamıştık gözlerimizi. Artık bitkinlikten yataklarımıza girerken, güneşin doğduğunu duyumsuyordum...”

Biz de Ağustos 1981’de, Fransız arkeolog Charles Texier’i 1836 yılının aynı ayında barındırmayan benzer bir Patara’ya talip olmuştuk. İzin için beklenen yedi yılın sonunda oraya gidildiğinde, yer aynı yer değildi artık. Özel mikalı kumuyla büyüleyen o muhteşem kumsal keşfedilmiş; Patara Kuzey çirkin kaçak yapılaşmaya kurban verilmişti. Ve tıpkı Belek’te yapıldığı gibi, geleceğin tatil köylerine hazırlık olarak da, topraklaşsın diye kumsal ağaçlandırılmıştı. Bu kez bizi orada barındırmak istemeyen, Patara’nın tarihsel dokuyu insandan koruyan vahşi doğası olmayacaktı; doğal dokusunu betona gömerek yok etmeye kararlı insanın doyumsuzluğu olacaktı. O ‘güçlüler’e karşı ‘kültür savaşları’ onbeş yıl sürdü ve öğretmeninden öğrencisine ‘Kuvvacı’ bir ruhla Patara’nın bir Side’ye dönüşmesine izin verilmedi.

P(a)ttara, Lykçe adları, Hitit metinlerinde yazılanlarla örtüşen ülkenin yüreği Ksanthos Vadisi’nin dört en büyük yerleşiminden biriydi ve onun güney ucunda, Ch. Texier’in daha o zamanlar ‘Patara Dağı’ dediği, Yalbert hiyeroglifindeki kutsal ‘Patar Dağı’nın batı eteğinde, muhteşem bir Halicin kıyısında kurulmuştu. Vadi’nin en korunaklı limanı, dünyaya açılan kapısıydı ve sonraları Lykia Ülkesi’nin de ana limanı olacaktı. Yarımada burnundan Haliç ağzına ters yönde dönerek ‘göl’ doğallığında kendi içine kapanan ‘İç Liman’ ile onun kuzeydoğu kıyısından höyük görüntüsünde yükselen yerleşimin bağlantılı konumları, Patara’yı önemli kılmaktaydı; çünkü bu, Lykia’nın bilimsel araştırma odaklı ‘karanlığını’ aydınlayabilecek bir konumdu. Tunç Çağı ticaret gemilerinin bu zor kıyılardaki hareketi, böyle bir doğal liman ve yerleşim olmadan düşünülemezdi; çok dilli yazıtlar da en çok burada beklenirdi. Yine limanı nedeniyle Hellenistik Çağ’la birlikte öne çıkmış, Lykia’nın tek Birlik ve Eyalet başkenti olma onuruna erişmişti. Patara, bir yönetsel merkez olma yanında dinsel merkezdi de. IV. Tuthaliya’nın tanrılara ‘Patar Dağı’ önünde burada şükretmesi, Apollon’un doğum ilahisinde okunan Leto Hurmalığı’nın burada kökleşmiş olması, Aziz Nikolaos’un burada doğması ve 20 Haziran 312’de ilk Lykia Piskoposu Aziz Methodios’un burada başının kesilmesi ve din şehidi mertebesine erişmesi, bu toprağın kutsanmışlığını yeterince gösteriyordu. Kum, toprak ve bataklığın altından zamanla günyüzüne çıkması beklenenler arasında bunlar da vardı.

Ancak Patara’da tüm bunlar bekleyebilirdi; beklemeye tahammülü olmayan, bunların insan eliyle tahribatıydı. Kumsalın çekiciliğinin antik dokuyu nasıl bir felakete sürükleyebileceğini hemen gördük;

sorunlar önce TAD 1991’de basılan ilk makalede çözüm önerileriyle birlikte arkeolojinin gündemine taşındı ve sonrasında bunlar, resmi dilekçeler dışında, ayrıca KST bildirimlerinde kezlerce yinelenerek sürdü. Bir seferinde sunumun salt, “sebebi olduğu tahribatın yaptırımı bağlamında, kestiği odunu taşıyan eşeğine el konulacak korkusuyla Patara ormanları korunuyor; lütfen bizi Orman Bakanlığına bağlayın” dilek ve temennisini içermesi halâ akıllardadır, unutulmamıştır. Bunları bizlere acıyla söyleten, yalnızlığımızdı; Devlet’in koruma yasalarının arkasında durmakta ve onların uygulamaya konmasını istemekte odaklanan haklı çabalarımıza karşılık olarak kent kezlerce ateşe verildiğinde bile, suçlunun ‘köylüyle iyi geçinemeyenler’ yani bizler olmasıydı. Bugün hâlâ 1. derece arkeolojik sit içerisinde kaçak oteller ve evler yerinde durmaktadır; antik villaların konumlandığı yamaç terasları traktör pulluğuyla hallaç pamuğu gibi atılmaktadır ve yetmezmiş gibi tüm örenyeri orada oturan ailelerden üçünün besisi çiftliğine ‘mera’ hizmeti sunmaktadır. İçinde başkaca ne yapıldığı bilinmeyen, mezarların barındığı ‘Nekropol seraları’ da yerlerinde durmaktadır, yeni dikimlerle sürekli artan ya da büyüyen meyve ve zeytin bahçeleri de. Ve de örenyerinin kamulaştırılması bir yana, içindeki 2B ve hazine arazileri bile işgalden kurtarılmadığı için tahribat 25 yıl öncesini aratmayacak boyutlarda sürmektedir. Bu bağlamda dünden bugüne değişen pek de bir şey yoktur. Geçmiş gün gibi bugün de, yasa ve yönetmeliklere aykırı bu durumlara dayanamayınca ve yaşanan vandalizmi yüreğimiz kaldıramayınca, gücünü yasalardan alan karşı çabalarımız, çıkara ve zamana göre değişen koruyucu ‘malûm’ güçlerin ‘halk düşmanı’ yaftasıyla ödüllendirilmektedir!... Ancak, bugün halâ aynı şeyleri yazıyor olmak ve simgesel bir tepki olarak Patara denizine halâ girmiyor olmak, kültüre ve tarihe duyduğumuz sorumluluğun bir gereği biçiminde algılanmalı ve dersler çıkarılmalıdır. Asla ‘şikâyet’ sanılmamalıdır, çünkü hiç acze düşülmemiştir.

Kazılar, daha ilk günden bir yaşam biçimine dönüşür. Yazın yakıcı sıcağında dökülen terler soğumadan; sonrasında bekleyen çok yönlü bilimsel ve yönetsel yükümlülüklerin yerine getirilmesi için uğraşırken, bir yeni döneme girilir. Ve ‘kazı’, yaşamın kendisi olur; farkına bile varılmayan fedakârlıklarla dopdolu bir ömrün bütünü olur. İşte Patara’yla özdeşlik de böyle bir şeydir; kazı izni verilmeyen yıllarla birlikte, O’nunla dopdolu geçen iki ömrün değil, teri toprağına dökülen çok ömrün 32 yılından fazlasıdır da. Patara’ya tutkuyla bağlanan kazı heyetinden her kişinin her yeni dönemde artarak süren sahiplik duygusu, orayı bizler için özel mülkten daha özel kılmıştır. Değilse; ne efsaneleşen o ‘koruma savaşı’ içinde akla gelebilecek her kötü şey göze alınabilirdi ve ne de ülkemiz kültür ve turizmine, eskiçağ bilimine daha iyiyi, en iyiyi kazandırabilme ülküsünün ürünü istek ve öneriler, emekler tam karşılık bulmadığında, boşa çıktığında bile, ‘ben görevimi yaptım’ın huzuruyla! yan gelip yatma yerine, azimle ve umutla direnilebilirdi. ‘Üç kuruş’a gereksinildiği hallerde birilerine gidildiğinde, o yardımı sanki ‘kendin için’ istiyormuş gibi bir utancı içe sindirebilmek de mümkün olamazdı. Ve ‘emanete’ sahiplik duygusu körelmiş olsaydı eğer, rantçıların avukatlığını üstlenen ve gerçekleri çarpıtarak tazminat davası açan; ya da satın alıp gizlilik içinde devlete bağışlanan kazıevi bağlantılı bir toprak parçasını, ‘geleceğe rant devşiriyor’ hezeyanı ile herkesin içinde haykırarak soruşturma konusu yapan; ya da içeriği bilimsel olan bir açılış konuşmasında ‘niye bana teşekkür edilmedi’ diye tavır alan kamusal otoritelere de tahammül edilemezdi. Adını mahkemede duyduğu insanların birilerinin kurgusuyla açtığı, tümü tek celsede boşa çıkan ‘yüz dosyalı’ davaya da tahammül edilemezdi. Tüm bu yıllar içinde Patara’ya ihanet içinde olanlar ‘güçlü’, onu korumaya antlı olanlar ‘suçlu’ duruma düşürülmeye çalışılırsalar da, yılgınlığa düşmedik ve umutla bekledikleri gibi, çekip gitmedik.

Açıklıkla söylemeliyiz ki projelerimizden yalnızca biri, örneğin bir ‘Patara Deniz Feneri’ bile ayağa kaldırılabilmiş olsaydı, ülkemiz turizmine bir Aspendos Tiyatrosu’ndan fazlası kazandırılabilirdi. Görkemli dördül bir taban üzerinde 26 m yükselen özgün yapısıyla antik dünyada bir başkası olmayan Nero Deniz Feneri’nin tüm çaba ve girişimlere karşın yerde yatan malzemesiyle yazgısına terk edilmişliğine karşı hiçbir şey yapamayışımıza tahammül de, bu nedenle kolay değildir. Çünkü bu projenin içinde, Ulaştırma Bakanlığımızın ‘Efes Limanı’ projesinden çok önce düşünülen ve kolaylıkla uygulanabilir olan Lykia’nın ana limanını eski günlerine kavuşturmak ve ülkeye 2 km uzunluğunda bir ‘Antik Liman’ kazandırmak da vardır. İnsanlığa armağan bu çok özel mirasın içinde, yine bir ikincisi olmayan ‘Lykia Karayolları Haritası’ işlevindeki İmparator Claudius’un anıtı da vardır; 6 m. yüksekliğindeki “Milliarium Lyciae”. 1905 tarihli ilk Osmanlı Telsiz İstasyonu olma önemindeki yapılar külliyesi de, diğer projelerle birlikte, umutla Devletimizin ilgisini beklemektedir.

Arada bir bunaldığımızda, “1981’de kazı için düşünülen bir başka seçenekte karar kılınsaydı, belki bu karabasanı yaşamaz ve de bir bilim insanı için çok değerli zamanları boş umutlarla tüketmiş olmazmışız” yollu yakınıımızın yanıtı da kendiliğinden gelmiştir hep: “Sonraki zamanlarda geriye kazıyla günyüzüne çıkabilecek bir Patara kalmazmış zaten, bir başka ‘Side’ kalırmış; iyi ki başka arayışlara zaman yetmemiş ve biz burada olmuşuz ve hep umut etmişiz!”. Herkeslerin farkında olduğu bu saptama tek başına, bizlerin üstlendiği Patara misyonunun kültür mirası bağlamında değerini algılamada yeterli olmalıdır. Çünkü “uyuyan güzel” diye tanımlanan bir başkent, beton soğuşuna gömülmeye ‘çeyrek varken’, ilk bizlerle kendi parlak tarihine uyanmaya başlamıştır. Bu başlangıçla umuyoruz ki sonraki nesillere, geleceğin yüzyılları içinde kutlanacak çok 25 yıllarda tarihe sabırla ve özenle tam uyandırılmayı bekleyen bir ören yeri bırakabilmiş olalım; ve Luwi soyundan kadim Anadolu halklarından birinin, Lykialıların, bilimin yol göstericiliğinde gerçeğiyle bilinmesi yolunda üstlendiğimiz tarihsel görevi hakkıyla yerine getirebilmiş olalım. Biz ilk nesil Patara’lıların öğrettiği çağdaş bilimsel yöntemlerle ve aştığı görev bilinciyle, özgüven ve inançla gerisi mutlaka gelecektir; meşalenin, nesilden nesile aynı kararlılık ve giderek artan bir şevkle el değiştireceğinden yana içimiz rahattır. Yol açılmıştır; geriye, değişen teknik donanımlarla şimdileri izlemek kalmıştır.

Kazının üçüncü yılında Letoon’dan ziyaretimize gelen, arkeolojinin mimari çalışmalarıyla tanıdığı Danimarkalı Prof. Dr. E. Hansen’in, ülkesine dönüşünde gönderdiği “Patara kazısı Türklere verildi denildiğinde, ‘yazık oldu’ diye üzülmüştük. Ben ve eşim bu önyargılı düşüncemizden yana utanarak gördük ki bu çok önemli antik kent kazı bilim yönünden güvenilir ellerdedir; sizi ve ekibinizi kutluyorum” içerikli uzun mektubu, nasıl bir sorumluluk üstlendiğimizin de habercisiydi. Patara’nın turizm adına ‘Antalya’nın yeni gözdesi’ olarak keşfedildiği ve talana açıldığı 7 uzun yıl kazı izni vermeyen bir Genel Müdür’ün yıllar sonra, 2005 yılında çıkardığı -sözde- ‘günah’ın özünde de benzer bir önyargı yatmaktaydı; bu, adları bizde saklı duran biri yabancı üç bilirkişinin, “Batıllıların bile cesaret edemediği böyle zor bir kazıyı onlar beceremez” raporuydu. ‘Kendi bilim insanına güvensizlik’ bizleri halâ derinden yaralıyor olsa da; Patara’nın bugün çağdaş kazı yöntemlerinin uygulandığı, restorasyonların uzmanlardan oluşan bilim heyetlerinin danışmanlığında yapıldığı ve çalışmaların, her yıl düzenli olarak çıkan KST bildirimleri dışında, yüze yaklaşan makale ve onu aşkın kitapla bilim dünyasına tanıtıldığı disiplinli bir kazı yeri resmiyle belleklere yerleşerek geleceğe örnek gösterilmesi, tesellimizdir. Bir kazının 25. yılında uluslararası bir büyük sempozyum düzenlemek ve bildirimleri kitaplaştırmak da Patara’nın ilkleri arasındadır. Burada, Genel Müdürlüğe atandığında ilk icraatlarından biri olarak kazıyı bize güvenen Altan Akat’a şükran duygularımızı özellikle belirtmek isteriz. Şükran borcumuz bir de, başvurumuz üzerine hemen o yıl, 1990 yılında, Antalya’da Fen-Edebiyat Fakültesi ile birlikte Arkeoloji Bölümü’nü de açan ve böylece Erzurum’da uzak kaldığımız Patara’nın göz önünde ve sürekli denetimimiz altında korunmasını mümkün kılan Akdeniz Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tuncer Karpuzoğlu’nadır.

İşi sevme ve görevi en mükemmeliyle yerine getirme ülküsünden kaynaklanan tüm bu başarılar ortadayken bizi halâ derinden yaralayan olgu; parlak bir geçmişi geleceğe layıkıyla taşıma ve turizmin de hizmetine sunma amaçlı beklemeye tahammülsüz ve geriye dönüşü zor projelerimizin sürekli olarak belirsizliğe ertelenmesidir. Tarihin, bu yapılamayanların hesabını bizden soracak denli adaletsiz olmayacağını bilmek de bir teselli vermektedir. Yanıtını bulmakta zorlandığımız; resmi proje desteği ve sponsorluk amaçlı tüm başvurularımızın her seferinde “bir dosya gönderin değerlendirelim” de kalma nedenidir. Ve bununla, bilim insanının emeğine ve zamanına, tahribata terkedilen ören yerine ve çok özel yapılarına ve kazılardan beklenen tüm değerlere yazık edilmektedir. Daha ‘dün’ açık ara “dünyanın en güzeli” seçilen kumsalıyla, doğal, kültürel ve dinsel dokusuyla her beklentiyi karşılayan; yani doğa, kültür ve inanç turizmi kapsamında, tümü bir arada, başkası olmayan ve bu nedenle de çok özel olan “Lykia soyunun başkenti”, bunları hak etmemiştir.

Borcumuz Patara’ya emekte her pay sahibi kuruma ve her kültür dostu kişiyedir. Patara’nın gönül dostu çoktur. O’nun eskiçağ bilimi ve ülkemiz turizmi için hakkıyla değerlendirilmesi uğruna çırpınışlarımızın karşılık bulmayışına üzüleni de çoktur. Onca dostu ismen saymak mutlaka eksiklikler içereceğinden ad veremeyişin hoş görüleceğine inançla, dün ve bugün adına içten ve sonsuz teşekkürlerimiz genel anlamda: Likya Birliği Meclis Binası ile 25 yıllık Patara Kazıları’nın restorasyona yönelik *tek* etkinliğine ve bu bağlamda Ülkemizde bir ‘ilk’e imza atan Türkiye Büyük Millet Meclis Başkanlığına, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığına ve Anıtlar ve Müzeler

Genel M¼d¼rl¼g¼ne; Antalya Valiliğine ve İl K¼lt¼r M¼d¼rl¼g¼ne; Atat¼rk ¼niversitesi ve Akdeniz ¼niversitesi Rekt¼rl¼g¼ ile Edebiyat Fak¼ltesi Dekanlıklarına; Kaş Kaymakamlığına; Kaş, Kalkan, Fırnaz ve Ova Belediye Başkanlıklarına, Antalya K¼lt¼r Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu ile Antalya M¼zesi'ne, Gelemiş Muhtarlığı ile k¼y halkına; sivil toplum örg¼tlerine, özellikle Mimarlar Odasına, Antalya Barosuna, ÇEK¼L ve TAÇ vakıflarına ve elbette ki toprağına k¼lt¼r neferleri erdeminde ter d¼ken kazı heyetinden her bir arkadaşımıza, öğrencimize ve de işçimize olsun...

Patara, 17 Nisan 2015

Havva İşkan - Fahri İşık

Patara Kazıları Heyet Üyeleri Tarafından Yapılan Patara İle İlgili Yayınlar

Kitaplar

1. F. Işık, Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League (Antalya 2000).
2. F. Işık – H. İşkan – N. Çevik, Miliarium Lyciae. Patara Yol Kılavuz Anıtı/ Das Wegweisermonument von Patara, Önrapor/Vorbericht. Lykia IV, 1998/1999 (Antalya 2001).
3. F. Işık, 'Caput Gentis Lyciae'. Patara: Likya Soyunun Başkenti (İstanbul 2011).
4. F. Işık, 'Caput Gentis Lyciae'. Patara: Capital of the Lycian League (İstanbul 2011).

Patara Kazı Serisi

1. *Patara* I. 1 = S. Gerrit-Bruer – M. Kunze, Der Stadtplan von Patara und Beobachtungen zu den Stadtmauern, Patara I. 1 (İstanbul 2010).
2. *Patara* II. 1 = T. Korkut – G. Grosche, Das Bouleuterion von Patara. Versammlungsgebäude des lykischen Bundes, Patara II. 1 (İstanbul 2007).
3. *Patara* II. 2 = K. Piesker – J. Ganzert, Das Theater von Patara. Ergebnisse der Untersuchungen 2004 bis 2008, Patara II. 2 (İstanbul 2012).
4. *Patara* IV. 1 = E. Dünder, Patara Unguentariumları, Patara IV. 1 (İstanbul 2008).
5. *Patara* IV. 2 = Ç. Uygun, Tepecik Kırmızı Astarlı Seramikleri (İÖ 2. yy. - İS 4. yy.), Patara IV. 2 (İstanbul 2012).
6. *Patara* V. 1 = G. İşın, Patara Terracottaları. Hellenistik ve Erken Roma Dönemleri, Patara V. 1 (İstanbul 2007).
7. *Patara* VII. 1= H. İşkan – F. Işık (ed.), Kum'dan Kent'e: Patara Kazılarının 25 Yılı, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 11-13 Kasım 2013 Antalya (İstanbul 2015).
8. *Patara* IV. 3 = E. Dünder, The Commercial Amphoras and Stamps, 7th century - 1st century B.C., from Patara (1989-2010): The Maritime Trade of a Harbor City in Lycia, Patara IV. 3 (baskıda).
9. *Patara* V. 2 = F. Şahin, Patara Metal Buluntuları, Patara V. 2 (baskıda).
10. *Patara* II. 3 = Ş. Aktaş, Patara Ana Cadde, Patara II. 3 (baskıya hazırlanıyor).
11. *Patara* II. 4 = H. İşkan – U. Peschlow (eds.), Mezarlık Kilisesi, Patara II. 4 (yayın aşamasında).
12. *Patara* II. 5 = H. İşkan (ed.), Patara Deniz Feneri, Patara II. 5 (yayın hazırlığında).
13. *Patara* II. 6 = H. İşkan (ed.), Patara Bouleuterionu Restorasyonu, Patara II. 6 (yayın hazırlığında).

Makaleler

1993

1. F. Işık, Patara. Dünü, Bugünü ve Geleceği, TürkAD 29, 1991, 35-49.
2. F. Işık, Der Hl. Nikolaos von Patara und sein Grab in Myra, Belleten 219, 1993, 401-411.
3. H. Yılmaz, Die Felsgräber von Patara, bk. J. Borchhardt – G. Dobesch (Hrsg.), Akten des II. Internationalen Lykien Symposions, 6-12 Mai 1990 Wien, Bd. II (Wien 1993) 87-96.
4. H. Yılmaz – S. Şahin, Ein Kahlkopf aus Patara. Der Mime Eucharistos und ein Spruch von Philistion, EpigrAnat 21, 1993, 77-91.

1994

5. F. Işık, Pttara im Land vom hethitischen Lukka und homerischen Lykia, Lykia 1, 1994, 1-11.
6. S. Şahin, Ein Vorbericht über den Stadiasmus Provinciae in Patara, Lykia 1, 1994, 130-137.

1995

7. M. Zimmermann, Lukian zu drei kleinasiatischen Orakeln in Mallos, Patara und Pergamon, Lykia 1, 1994 1995, 103-114.
8. F. Işık, Tempelgräber von Patara und ihre anatolischen Wurzeln, Lykia 2, 1995, 160-186.
9. H. İşkan – N. Çevik, Die Gräfte von Patara, Lykia 2, 1995, 187-216.
10. K. E. Großschmidt, Antropologische Untersuchungen zu den Felsgrüften in Patara/Lykien, Lykia 2, 1995, 217-240.
11. C. Marek, Der Lykische Bund, Rhodos, Kos und Mithridates. Basis mit Ehreninschrift für Krinolaos, Sohn des Artapates, von Patara, Lykia 2, 1995, 9-21.

1997

12. S. Bulut – F. Gülşen, Patara Bodrum Oda Mezarı, Adalya II, 1997, 189-205.
13. E. Öner, Eşen Çayı Taşkın-Delta Ovasının Jeomorfolojisi ve Antik Patara Kenti, Ege Coğrafya Dergisi 9, 1997, 89-130.
14. B. Varkıvaç, Eine Altarbekrönung aus Patara, Adalya II, 1997, 87-95.
15. P. Yılmaz, Koruma Yasalarımız ve Patara Antik Kenti, Turizm ve Çevre. Oleyis Vakfı Yayınları (Ankara 1997) 45-86.

1998

16. E. Öner, Zur Geomorphologie der Eşen-Deltaebene und des antiken Hafens von Patara in der Südwesttürkei, Adalya III, 1998, 207-220.

1999

17. F. Işık, Patara. Eine lykische Metropole erwacht aus ihrem Dornröschenschlaf, Antike Welt 1999/5, 477-493.
18. G. Işın, Apollo of Patara, Lykia 3, 1999, 65-70.
19. H. İşkan, Überlegungen zu einem Gemmenporträt aus Patara und zur Ikonographie der Faustina maior, Antike Kunst 42, 1999, 92-98.

2001

20. F. Işık, Bir Koruma Misyonu'nun Öyküsü: Patara, TAÇ Vakfı'nın 25 Yılı Anı Kitabı, Türkiye'de Risk Altındaki Doğal ve Kültürel Miras (İstanbul 2001) 237-244.

21. H. İşkan, Ein Rmisches Portrtfragment aus Patara, bk. C. zgnel (ed.), Gnişişında Anadolu. Anatolia in Daylight. Cevdet Bayburtluoğlu iin Yazılar. Essays in Honour of Cevdet Bayburtluoğlu (İstanbul 2001) 132-138.
22. F. Onur, Epigraphische Mitteilungen aus Antalya VI: Lamp-Stand Offerings of Primpilarius Flavius Bassus to Apollo Patroos in Patara, EpigrAnat 33, 2001, 169-173.
23. K. T. Kahya, Patara Dark Age Pottery, Adalya V, 2001/2002, 35-57.
24. B. Varkıvan, Patara'da Bir Seramik İşliği, Adalya V, 2001/2002, 137-153.

2002

25. G. İşın, Ointment/Medicine Vessels from Patara: An Overview of a simple Hellenistic Form in the Ancient Mediterranean World, AA, 2002/1, 85-96.
26. G. İşın, Terrakotten als Grabbeigaben in den Nekropolen von Patara, BaBesch Suppl. 8, 2002, 107-115.
27. H. İşkan, Zum Totenkult in Lykien I: Ein datierbares Felsgrab in Patara und Leichenspiele in Lykien, IstMitt 52, 2002, 273-309.
28. H. İşkan, Zwei Privatportrts aus Patara. Bemerkungen zur Chronologie der Klinenportrts, JdI 117, 2002, 251-282.
29. H. İşkan, Ein Siegersarkophag aus Patara, AMS 44, 2002, 145-164.
30. T. Korkut, Steinerner Mrserschalen aus Patara, AA, 2002/1, 233-245.
31. T. Korkut – R. Tekoğlu, Grabinschriften aus Pamphylien und Lykien, ZPE 143, 2002, 105-116.

2003

32. T. Korkut, Zur lykischen Badearchitektur im Lichte der Thermen von Patara, IstMitt 53, 2003, 445-45.

2004

33. H. Engelmann, Eine Marginalie in einer Inschrift (TAM II 905, XVIII G), ZPE 146, 2004, 130.
34. H. Engelmann, Marcus Agrippa in Patara, ZPE 146, 2004, 129.
35. H. Engelmann, Tiberius Claudius Flavianus Eudemus und das Theater von Patara, bk. T. Korkut (ed.), Anadolu'da Doğdu. Festschrift F. İşık zum 60. Geburtstag (İstanbul 2004, 293-296.
36. T. Korkut – G. Grosche, Das Bouleuterion von Patara. Ein vorlufiger Bericht ber die bisherigen Grabungen, bk. T. Korkut (ed.), Anadolu'da Doğdu. Festschrift fr Fahri İşık zum 60. Geburtstag (İstanbul 2004) 439-460.

2005

37. H. S. Alanyalı, Patara Tiyatrosu 2004 alışmaları, Anadolu/Anatolia 29, 2005, 1-12.
38. H. Engelmann, Archiereus und Lykiarch, ZPE 154, 2005, 181-182.

2006

39. H. Engelmann, Zur Lykiarchie, ZPE 158, 2006, 183-186.
40. H. Engelmann – T. Korkut, Eine Inschrift aus Patara, bk. T. Takoğlu (ed.) Anadolu Arkeolojisine Katkılar. 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar (İstanbul 2006) 307-312.
41. F. İşık, Patara, bk. W. Radt (ed.), Stadtgrabungen und Stadtforschung im westlichen Kleinasien. Geplantes und Erreichtes, Akten des internationalen Symposions 6/7. August 2004 in Bergama, BYZAS 3 (İstanbul 2006) 263-279.
42. G. İşın, The Hellenistic and Roman Pottery of Patara, bk. C. C. Mattusch – A. A. Donohue – A. Brauer (eds.), XVI International Congress of Classical Archaeology 23-26 August 2003 Boston (Oxford 2006) 98-102.
43. T. Korkut, The Parliament Building of Patara. A Preliminary Report, bk. C. C. Mattusch – A. A. Donohue – A. Brauer (eds.), XVI. International Congress of Classical Archaeology, Boston 23-26 August 2003 Boston (Oxford 2006) 93-97.

2007

44. F. S. Alanyalı – D. Şen, Patara Hurmalık Hamamı Frigidariumu ve Seramiklerinin Stratigrafik Olarak Değerlendirilmesi, bk. B. Karasu et al. (ed.), Seres'07, IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Seminerleri, 26-28 Kasım 2007, Eskişehir (Eskişehir 2007) 412-430.
45. H. Engelmann, Die Inschriften von Patara. Eine Übersicht, bk. Ch. Schuler (ed.), Griechische Epigraphik in Lykien. Eine Zwischenbilanz Akten des int. Kolloquiums München, 24.-26. Februar 2005 (Wien 2007) 133-140.
46. F. F. Gülşen, Wall Heating Systems in the Roman Period Lycian Baths-The Examples at Patara and Tlos, Adalya X, 2007, 223-259.
47. G. Işın, An Achaemenid Stamp Seal from Patara, bk. İ. Delemen (ed.), The Achaemenid Impact on Local Populations and Culture in Anatolia (6th – 4th Centuries B.C.) May 20-21, 2005 Istanbul (İstanbul 2007) 75-82.
48. G. Işın, General Outlook to the Hellenistic Pottery of Patara with Selected Examples, bk. S. Lemaitre (ed.), Les produits et les marchés. Céramique antique en Lycie (VIIe s. Av. J.-C. VIIe. ap. J.-C.) Actes de la table ronde de Poitiers, 21–22 mars 2003 (Bordeaux 2007) 137-151.
49. T. Korkut, Die kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik aus Patara, S. Lemaitre (ed.), Les produits et les marchés. Céramique antique en Lycie (VIIe s. Av. J.-C. VIIe. ap. J.-C.) Actes de la table ronde de Poitiers, 21–22 mars 2003 (Bordeaux 2007) 191-224.
50. T. Korkut, Roma Dönemi Patarası Yemek Pişirme Kapları: Tavalara, bk. B. Karasu et al. (ed.), Seres'07, IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Seminerleri, 26-28 Kasım 2007, Eskişehir (Eskişehir 2007) 431-449.
51. T. Korkut, Die spätantike und frühbyzantinische Keramik aus Patara, bk. B. Böhlendorf-Arslan (ed.), I. International Ceramic Congress, Çanakkale 28-30 Mayıs 2005, Byzas 7 (İstanbul 2007) 147-168.
52. Ş. Özüdoğru, Pttara and Wakhsseddimi (Wekhssere II), Adalya X, 2007, 31-48.
53. Ş. Özüdoğru – E. Dökü, Patara Seramik Fırınları, bk. B. Karasu et al. (ed.), Seres'07, IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Seminerleri, 26-28 Kasım 2007, Eskişehir (Eskişehir 2007) 399-411.

2008

54. Ş. Aktaş, Tombs of the Exedra Type and Evidence from the Pataran Examples, Adalya XI, 2008, 235-261.
55. J. Ganzert, Doch kein Erdbeben in Patara?, AW 2008/4, 45-51.
56. F. F. Gülşen, Patara'daki Roma Dönemi Hamamlarında Planlama ve Mimari, bk. B. Can – M. Işıklı (ed.), Doğudan Yükselen Işık. Anadolu Arkeolojisine Katkıları. Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağan Kitabı (İstanbul 2008).
57. G. Işın, Patara'dan Terrakotta bir Portre-büst, bk. İ. Delemen et al. (ed.), EUERGETES. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı (İstanbul 2008) 587-599.
58. G. Işın, The Preliminary Report to the Hellenistic Pottery of Patara from 'Tepecik Hill' Excavations, AMS 2008, 157-171.
59. T. Korkut, Adak Sunaklar Işığında Likya'da Artemis Kültü, bk. İ. Delemen et al. (ed.), EUERGETES. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı (İstanbul 2008) 727-734.
60. H. İşkan, Patara'dan bir Demos Kabartması, bk. İ. Delemen et al. (ed.), EUERGETES. Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş Armağanı (İstanbul 2008) 639-648.
61. H. İşkan – W. Eck – H. Engelmann, Der Leuchtturm von Patara und Sex. Marcus Priscus als Statthalter der Provinz Lycia von Nero bis Vespasian, ZPE 164, 2008, 91-121.
62. H. İşkan – T. Korkut, Eine Grabstele von Patara, bk. E. Winter (ed.), Vom Euphrat bis zum Bosporus: Kleinasien in der Antike. Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65. Geburtstag, AMS 65 (Bonn 2008) 335-344.
63. Ç. Uygun, Patara Tepecik Nekropolü'nden İtalya ve Kıbrıs Sigillatısı Örnekleri, bk. Z. Çizmeli-Öğün – K. Bilici – M. Oral – R. Tümsü-Polat (ed.), III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia Suppl. 2 (Ankara 2008) 305-322.

2009

64. H. Üstündağ, Patara Hurmalık Hamamında Yürütülen Antropoloji Çalışmaları, bk. A. Çabuk – F. Alanyalı (ed.), *Kültür Varlıklarının Belgelenmesi* (Eskişehir 2009) 145-148.
65. F. Alanyalı, Patara Hurmalık Hamamı 2005-2008 Yılı Arkeoloji ve Belgeleme Çalışmalarına Genel Bir Bakış, bk. A. Çabuk – F. Alanyalı (ed.), *Kültür Varlıklarının Belgelenmesi* (Eskişehir 2009) 117-144.
66. H. S. Alanyalı, Patara Tiyatrosu 2004-2008 Yılı Çalışmaları, bk. A. Çabuk – F. Alanyalı (ed.), *Kültür Varlıklarının Belgelenmesi* (Eskişehir 2009) 75-100.

2010

67. T. M. P. Duggan, The Lycian port of Patara and its environs during the 13th and 14th centuries, *Gephyra* 7, 2010, 47-72.
68. G. Işın, Patara Tepecik Akropolü 'Bey Evi' Kazıları (2003-2007) Geç Arkaik-Erken Klasik Dönem Terracottaları, *Olba* 18, 2010, 85-106.
69. G. Işın, The Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara, *AnSt* 60, 2010, 93-104.
70. Ch. Schuler, Priester $\pi\rho\delta\ \acute{\rho}\acute{o}\lambda\epsilon\omega\varsigma$ in Lykien: Eine neue Inschrift aus dem Territorium von Patara, *ZPE* 173, 2010, 69-86.

2011

71. N. O. Baykan – H. Işkan, Patara Eskil Kenti Su İletim ve Dağıtım Sistemi, bk. Devlet Su İşleri II. Su Yapıları Sempozyumu Bildirileri, 16-18 Eylül 2011, Türkiye Mimarlar Mühendisler Odaları Birliği, İnşaat Mühendisleri Odası Diyarbakır Şubesi (Diyarbakır 2011) 67-78.

2012

72. H. Engelmann, Inschriften von Patara, *ZPE* 182, 2012, 179-201.
73. Ch. Schuler – K. Zimmermann, Neue Inschriften aus Patara I: Zur Elite der Stadt in Hellenismus und früherer Kaiserzeit, *Chiron* 42, 2012, 567-626.
74. D. Şen-Yıldırım, Hurmalık Hamamı Buluntuları Işığında Patara'nın Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kuzey Afrika Kökenli Seramikleri, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 12, 4, 2012, 151-172.

2013

75. S. Bönisch – A. Lepke, Neue Inschriften aus Patara II: Kaiserzeitliche Ehren- und Grabinschriften, *Chiron* 43, 2013, 487-525.
76. E. Dündar, Roman Stamped Amphorae from Patara, *Olba* 21, 2013, 141-149.
77. E. Dündar, Remarks on the Possible Uses of a Late Cnidian Stamped Amphora from Patara, *Adalya XVI*, 2013, 167-175.
78. E. Dündar, Imports from Ionia: A Group Ionian Ceramic from the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara, bk. M. Tekocak (ed.), *Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu* (İstanbul 2013) 205-231.
79. H. Işkan – N. O. Baykan, Neue Ergebnisse zur Wasserleitung von Patara/Türkei, *Historische Wasserleitungen: Gestern-Heute-Morgen, Tagungsband des internationalen Frontinus-Symposiums Wien, 19.-23. Oktober 2011*, Babesch Supplement 24, 2013, 93-103.

2015

80. H. Işkan – M. Koçak, Der Hafen von Patara. Altes Wissen, neue Forschungen, bk. S. Ladstätter – F. Pirson – T. Schmidts (ed.), *Harbors and Harbor Cities in the Eastern Mediterranean from Antiquity to the Byzantine Period: Recent Discoveries and Current Approaches*, Bd. 1, Byzas 19 (İstanbul 2015) 271-294.

81. E. Dündar – A. A. Akyol, New Contributions to the Classical Period Commercial Amphora Typology from Lycia: Archaeological Comments to the Archaeometric Analysis, in: S. Lemaître – C. Rocheron (ed.), *La Lycie et ses voisins productions céramiques et échanges commerciaux*, Lundi 13 Mai 2013 Poitiers (baskıda).
82. E. Dündar – G. Işın, The Hellenistic Ceramics of Cistern / Cellar finds in the Building Complex on the Tepecik Acropolis at Patara in 2003-2004: Preliminary Report, in: E. Laflı – S. Patacı (ed.), *Recent Studies on the Archaeology of Anatolia Collected Papers in Honour of Maurizio Buora*, BARIntSer (baskıda).
83. H. İşkan – N. O. Baykan, Die Kurşunlu-Zisterne auf dem Theaterhügel in Patara. Ein Vorbericht zu den Grabungsarbeiten, bk. G. Wiplinger (ed.), *De Aquaeductu Atque Aqua Urbium Lyciae, Pamphyliae et Pisidia. Proceedings of the International Congress on the History of Water Management an Hydraulic Engineering in the Mediterranean Region*, Antalya, October 31-November 9, 2014 (baskıda).
84. S. Erkoç – M. Koçak, Four Relief-Pedestals from Patara, bk. M. Aurenhammer – R. R. R. Smith (ed.), *Proceedings of the Conference ‘Sculpture in Roman Asia Minor’*, 1.-4. Oktober 2013, Selçuk (baskıda).
85. H. İşkan – ř. Aktaş, Eine neue Darstellung der Artemis von Versaille aus Patara, bk. M. Aurenhammer – R. R. R. Smith (ed.), *Proceedings of the Conference ‘Sculpture in Roman Asia Minor’*, 1.-4. Oktober 2013, Selçuk (baskıda).
86. H. İşkan, Überlegungen zu einem neuen prähistorischen Fund aus Patara, *Festschrift für Jürgen Borchhardt zu seinem 80. Geburtstag* (Wien, baskıda).
87. A. Lepke – Ch. Schuler – K. Zimmermann, *Neue Inschriften aus Patara III*, *Chiron* 45, 2015 (baskıda).

Kazı Raporları

Patara Kazı Ekibi Üyeleri'nin sorumlu oldukları alanlarda yürüttükleri kazı çalışmalarının ve Patara territoriyumu içinde gerçekleştirdikleri yüzey araştırmalarının “Kazı Sonuçları Toplantısı (KST)”, “Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri (ANMED)” ve “Anadolu/Anatolia” süreli yayınlarında basılan yıllık raporları:

Patara 1988, KST XI.2, 1990, 1-21; **Patara 1989**, KST XII.2, 1991, 29-55; **Patara 1990**, KST XIII.2, 1992, 235-258; **Patara 1991**, KST XIV.2, 1993, 385-408; **Patara 1992**, KST XV.2, 1995, 279-301; **Patara 1993**, KST XVI.2, 1995, 253-282; **Patara 1994**, KST XVII.2, 1996, 159-184; **Patara 1995**, KST XVIII.2, 1997, 191-217; **Patara 1996**, KST XIX.2, 1998, 53-79; **Patara 1997**, KST XX.2, 1999, 159-178; **Patara 1998**, KST XXI.2, 2000, 91-104; **Patara 1999**, KST XXII.2, 2001, 79-94; **Patara 2000**, KST XXIII.1, 2002, 397-412; **Patara 2001**, KST XXIV.1, 2003, 1-10; **Patara 2002**, KST XXV.1, 2004, 87-102; **Patara 2003**, ANMED 2, 2004, 37-44; **Patara 2004**, ANMED 3, 2005, 57-65; **Patara 2005**, KST XXVIII.1, 2007, 15-28; **Patara 2006**, KST XXIX.1, 2008, 59-72; **Patara 2007**, KST XXX.4, 2009, 337-354; **Patara 2008**, *Anadolu/Anatolia* 36, 2010, 229-243; **Patara 2009**, KST XXXII.3, 2011, 1-21; **Patara 2010**, KST XXXIII.3, 2012, 15-39; **Patara 2011**, KST XXXIV.3, 2013, 171-188; **Patara 2012**, KST XXXV.2, 2014, 271-289.

Limani Hamamı 2010-2013 Yılı Kazı Çalışmaları

Serap ERKOÇ*

Özet

Antik kentin kuzeydoğusunda yer alan Liman Hamamı'nda 2010 - 2013 yılları arasında yapının ana mekanlarında (Frigidarium'un doğu, Tepidarium'un ise batı yarısında) ve hemen doğusundaki alanda kazılar yapılmıştır. Yapının özellikle doğu ön cephesinde yapılan çalışmalarda; doğusunda bir apsisi, kuzey ve güneyinde ise toplam 14 adet küçük odacığı bulunan kare planlı büyük bir salon ortaya çıkarılmıştır. Tarafımızca *Basilika Thermarum* olarak isimlendirilen bu salon, MS 3. yüzyılda, Frigidarium, Tepidarium ve Caldarium'dan meydana gelen ana binaya eklenmiş olmalıdır. Zaman içerisinde işlevinde değişiklikler geçiren bu alanın kullanımına MS 7. yüzyılın sonuna kadar devam edilmiştir.

Abstract

The Excavation Works of the Harbour Bath between the years 2010-2013

Between the years 2010-2013 the excavation works were carried out in the Harbour Bath, located in the northeast of the ancient city, in the main areas of the structure (at the east of frigidarium and at the west half tepidarium) and immediately east of the area. A square planned large hall was uncovered, that had an apse at east and totally 14 small rooms at the north and south, in the works performed especially at the east front side of construction. This hall that is named as *Basilika Thermarum* by us may have been added to the main building that consisted of the frigidarium, tepidarium and caldarium in the 3rd century AD. The usage of this area, underwent some changes on its function, may have been continued until the end of 7. century AD.

Çalışmanın konusunu oluşturan ve bugüne kadar güncel literatürde farklı isimlerle tanınan yapı, tarafımızca kentteki konumunu daha iyi vurguladığına inandığımız için Liman Hamamı olarak adlandırılmıştır¹. Güneybatı yönlü yapı, doğudan batıya yan yana sıralanmış 3 ana mekândan meydana gelir ve bu dizilimden hareketle de "sıra tipli" hamam yapıları içerisinde değerlendirilir (Res. 1; Plan 1)².

Yapıdaki ilk arkeolojik çalışmalar 1989 yılında başlamış ve belirli aralıklarla 1997 yılına kadar devam etmiştir³. 2005 yılında Doç. Dr. Feriştah Alanyalı'nın yürütücülüğünde yeniden başlanan çalışmalar 2008'de sona ermiştir⁴. 2010 yılından itibaren tarafımızca sürdürülen çalışmalar ise Frigidarium'un kazıl-

* Yrd. Doç. Dr. Serap Erkoç, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Eskişehir. E-posta: seraperkoc@anadolu.edu.tr

1 Yapının kentteki konumu için bk. bu kitapta yayınlanan Patara Kent Planı, s. 20. Yapı, bu konumundan hareketle Farrington'un çalışmasında kuzey hamamı olarak adlandırılmıştır; Farrington 1995, 158 No. 41, Res. 18. Arkeolojik çalışmaları sürdürmüş araştırmacılardan bazıları yapıyı güneybatı köşesindeki hurma ağaçlarından dolayı Hurmalık, bazıları ise antik limana yakınlığından dolayı Liman Hamamı olarak isimlendirmişlerdir. Hurmalık Hamamı isimli yayınlar için bk. Çevik - Kızıgüt 1995, 255 vd.; Kızıgüt - Özhanlı 1996, 165 vd.; Kızıgüt et al. 1997, 199 vd.; Alanyalı-Soykal - Şen 2007, 412 vdd. Alanyalı 2009, 117 vdd. Liman Hamamı isimli yayınlar için bk. Işık 1992, 236; Çevik 1993, 393 vd.; Bulba - Kızıgüt 1995, 286 vd.; Kızıgüt 1999, 159 vd.; Patara'daki Roma dönemi hamamlarını konu alan T. Korkut'un ve F. F. Gülşen'in yayınlarında da yapı yine Hurmalık Hamamı olarak anılmıştır; Korkut 2003, 445 vdd.; Gülşen 2008, 453 vdd.

2 Alanyalı 2009, 117. Ayrıca bu tip hamam yapıları hakkında detaylı bilgi için bk. Yegül 2006, 60 vd.

3 Bu dönemdeki çalışmalar daha çok yapının batı ve güney ön cephelele ile Caldarium'un içinde yürütülmüştür. Çalışmalardan elde edilen sonuçlar için bk. Işık 1992, 236; Çevik 1993, 393 vd.; Bulba - Kızıgüt 1995, 286 vd.; Çevik - Kızıgüt 1995, 255 vd.; Kızıgüt - Özhanlı 1996, 165 vd.; Kızıgüt et al. 1997, 199 vd.; Kızıgüt 1999, 159 vd.

4 F. Alanyalı, Frigidarium'un doğu, Tepidarium'un batı yarısında, Caldarium'un içinde ve kuzey ön cephelelerinde, ayrıca yapının güney, kuzey ve batı ön cephelelerinde çalışmalar yapmıştır. Araştırmacının çalışmalarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Alanyalı-Soykal - Şen 2007, 412 vdd.; Alanyalı 2009, 117 vdd. Bu kazı çalışmaları sonucunda ele geçen Kuzey Afrika kökenli seramikler ise D. Şen-Yıldırım tarafından ayrıca bir yayına dönüştürülmüştür. Yayın için bk. Şen-Yıldırım 2012, 151 vdd.

mayan batı yarısı ile Tepidarium'un doğu yarısında, ağırlıklı olarak da yapının doğu ön cephesinde konumlanan ve bugüne kadar Palaestra olarak tanımlanan alanda gerçekleştirilmiştir⁵. Bu makalede çalışmaların ilk gözlem ve sonuçlarından bahsedilecektir.

Frigidarium ve Tepidarium

Yapının doğu kenarındaki ilk mekânı olan Frigidarium'un doğu ve kısmen de batı yarısı F. Alanyalı tarafından çalışılmıştır⁶. Araştırmacı, ilk yapımını MS 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın başına tarihlendirdiği yapıda, bu mekânın MS 5. yüzyılın ilk yarısından 11. yüzyıla kadar kullanım görmüş olduğunu tespit etmiştir. Benzer tarihlendirmeler mekânın batı yarısında tarafımızca yapılan çalışmalarda da bir kez daha doğrulanmıştır. Ancak bizim çalışmamızda tespit ettiğimiz en son tabaka, MS 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirdiğimiz kil bir taban olmuştur. Zira bu tarihten sonra, yani yaklaşık MS 7. yüzyılın ortalarından 11. yüzyıla kadar olan tabakalara ait veriler, önceki dönem kazılarında mekân bir bütün olarak kazıldığı için zaten bu süreçte belgelenmiştir. Bunun yanı sıra mekânın batı yarısındaki çalışmalar, önceki yıllarda sadece doğu yarısı tespit edilebilen bazı mimari düzenlemelerin daha okunaklı hale gelmesine olanak tanımıştır. Böylece mekânın güney yarısındaki apsisli bölümün iç kısmına yerleştirilen piscina'nın tam ölçülerinin 7.34 x 6.13 m olduğu belirlenmiştir. Havuza doğudan olduğu gibi batıdan da yine üçer basamaklı merdivenlerle inilebilmektedir. Merdivenleri meydana getiren basamaklar, 2 cm kalınlığındaki ince gri damarlı beyaz renkli mermer levhalarla kaplıdır. Kireçtaşı bloklarla oluşturulmuş havuzun zemini kuzeybatıya doğru eğimlidir, zira havuzun 12 cm çapındaki pis su gideri bu yöne yerleştirilmiştir (Res. 2). Havuzun temiz su ihtiyacı ise olasılıkla apsisli duvarın güney dış duvarından su künkleri ile taşınmaktadır.

Mimari düzenleme anlamında elde edilen verilerden bir diğeri ise, mekânın batı duvarı önünde yaklaşık 5.80 m uzunluğundaki blok taşlardan meydana gelen seki olmuştur (Res. 3). Frigidarium'un doğu duvarındaki kemerli girişlerin tam karşısına denk gelen bu sekiler, olasılıkla hamama gelenlerin oturup soydukları, hamamın bir nevi Apodytreium görevini üstlenen kısmı olmalıdır. Esasında bu sekilerin hemen üzerindeki duvarda kişilerin eşyalarını yerleştirdikleri ahşap dolapların olması gerektiği bilinmektedir. Ancak sözü edilen sekinin üzerindeki duvarın büyük bir bölümünün yıkılmış olması böylesi bir izi takip edebilmemize imkân tanımamıştır.

Mekânın özellikle güney yarısında tuğla kırıkları ve orta boy taşların kullanımı ile oluşturulmuş ve doğrudan mekânın orijinal zemini üzerine basitçe yerleştirilmiş apsidal ve doğu-batı uzantılı duvarlar (Res. 2) ise büyük olasılıkla hamamın orijinal evresinden sonraki süreçte, yani MS 5. yüzyılın ilk yarısından sonraki bir döneme ait olmalıdır. Zira bu duvarlar, MS 5. yüzyılın ilk yarısı ile MS 7. yüzyılın ilk yarısı arasında tarihlendirilen hamamın ışık olarak kullanıldığı süreçteki kil tabanlar ile aynı seviyeler arasındadır. Neredeyse yukarıda söz edilen duvarlarla aynı seviyelerde bir de ocak açığa çıkarılmıştır. 2006 yılı çalışmaları sonrasında sadece en üst seviyesi görülebilen ve yuvarlak planlı olduğu tespit edilen bu ocağın o dönemdeki kazılar sırasında işlevi tam olarak bilinemese de, ışıklar dönemine ait bir ocak olabileceği düşünülmüştür⁷ (Res. 2). Buradaki yeni çalışmalar, ocağın hem planının tam olarak anlaşılabilmesine hem de işlevine dair daha

5 Erkoç 2014, 275; Erkoç 2013, 173; Erkoç-Akca 2012, 18 vd. Yapının doğu ön cephesindeki kazılar sırasında ele geçen ve ön yüzlerinde yüksek kabartma olarak işlenmiş erkek figürleri yer alan dört adet postamentin yayını için bk. Erkoç – Koçak 2013.

6 Araştırmacının stratigrafiye dayalı çalışmaları mekânın kullanım evrelerine dair önemli sonuçlar sunmuştur. Çalışmada mekânın güneyindeki apsis kısmına yerleştirilen havuzun MS 5. yüzyılın ilk yarısında dolmaya başladığı ve bu süreçle birlikte hamamın artık orijinal kullanım evresinin de sona erdiği belirlenmiştir. Aynı mekânda tespit edilen 8 farklı kil taban ise yapının ışık olarak kullanıldığı MS 5. yüzyılın ilk yarısı ile 7. yüzyılın ilk yarısı arasındaki döneme tarihlendirilmiştir. En üst seviyedeki kil tabanın hemen üzerinde tespit edilen 5 ayrı mezar da araştırmacıya göre yine 7. yüzyılın ilk yarısı içerisinde tarihlendirilmelidir. 1992 yılında mekânda yapılan temizlik çalışmaları sırasında ele geçen ve MS 11. yüzyıla tarihlendirilen definenin ise bu mekân için, ele geçen en geç tarihli malzeme grubunu oluşturduğunu belirtmiştir. Detaylı bilgi için bk. Alanyalı-Soykal – Şen 2007, 412 vdd.; Alanyalı 2009, 125.

7 Alanyalı 2009, 125.

net bilgiler edinilmesine imkân tanımıştır (Res. 4). Ocağın ağız kısmı olduğu belirlenen kuzeybatı köşesinde yanmış mermer bir torsonun varlığı, burasının bir kireç ocağı olabileceğini düşündürmüştür⁸.

Frigidarium'un batısında konumlanan Tepidarium'un ise, kazılmayan doğu yarısında çalışmalar yapılmıştır. Mekânın neredeyse orta kısmına yakın bir noktada, 2006 yılında sadece belli bir kısmı açığa çıkarılmış kireç ocağının (Res. 5) kazısı tamamlanmış ve burasının da tıpkı güneybatı köşedeki diğer kireç ocağı⁹ gibi MS 13. yüzyılda terk edilmiş olduğu tespit edilmiştir. Kireç ocağının hemen etrafında ve alt seviyelerinde yapılan çalışmalarda ise tıpkı Frigidarium'da olduğu gibi üst üste yerleştirilmiş, aralarında yanmış toprak tabakaları bulunan kil tabanlara rastlanılmıştır. Olasılıkla hamamın ikinci kullanım evresi olan işlikler dönemine işaret eden bu kil tabanların alt seviyelerinde ise Tepidarium'un orijinal harçlı zeminine ulaşılmıştır. Mekânın güneydoğu köşesinde dikdörtgene yakın harçlı alanın hemen arkasındaki duvarda da takip ediliyor oluşu (Res. 6), ayrıca duvarın dış cephesinde Praefurnium'a işaret edebilecek bir düzenlemenin tespiti, Tepidarium'un güney duvarı önünde bir sıcak su havuzunun bulunma olasılığını düşündürmüştür.

Doğu Ön Cephe

Hamamın ana çekirdek yapısının doğu ön cephesinde konumlanan, yaklaşık 28.60 x 40.00 m ölçülerindeki alanda, kısmen 2010 yılında başlanan çalışmalara 2011 - 2013 yıllarında ağırlık verilmiştir. Alanın kuzey, güney ve doğu yarıları ile bunların arasında kalan orta bölümdeki çalışmaların tamamlanması, kullanım evreleri ve daha da önemlisi mimarisi ile işlevi hakkında önemli verilerin elde edilmesine imkân tanımıştır.

Çalışmanın ilk aşamasında, alanın neredeyse tamamında, düşmüş olduğu tespit edilen mimari blok taşlar ile özellikle doğu yarısındaki taş, tuğla ve harç karışımı tonoz parçaları numaralanmış, taş planları çizilmiş ve taş tarlasına kaldırılmıştır (Res. 7). Kaldırılan bu blok taşların hemen alt seviyesinde tıpkı Frigidarium'un güneyindeki apsisle son bulan bölümünde¹⁰ ya da Tepidarium'da¹¹ olduğu gibi mezarlar (3 adet) tespit edilmiştir. Bunlar da yine Frigidarium'dakiler gibi etrafı kırık tuğla ve orta boy taşlarla çevrilmiş oldukça basit mezarlardır.

Mezarların kaldırılmasından sonra sürdürülen çalışmalar, alanın hem kuzey hem de güneyinin, duvar kalınlıkları 1.10 m olan yedişer adet küçük birer odacıkla sınırlandırılmış olduğunun anlaşılmasına imkân tanımıştır (Res. 8). Her bir odanın içerisindeki çalışma, kendi özelliklerinin anlaşılmasının yanında birbirleri ile ortak ya da detayda ayrılan yanlarının da tespitine olanak tanımıştır. Bu durumda odaların içlerinde neredeyse en üst seviyelerde rastlanan harçlı tuğla tonoz çöküntüleri, odaların orijinal evrelerinde üzerlerinin kapalı olduğunu göstermiştir. Tüm odalar için geçerli bu uygulama dışında bazı odalar ise kendi içerisinde ortak bazı özelliklere sahiplerdir. Örneğin; her iki yarıdaki 1 ve 2 numaralı odalar, diğerlerine göre daha uzun ve daha geniştir. Bu durumun en azından kuzey cephedekiler için en önemli nedeni, 2. odanın kuzey cephesinde hamamın doğu cephesindeki bu büyük alana girişi sağlayan bir kapının varlığıdır. Bu kapıdan giriş yapan kişi, yine aynı odanın batı duvarındaki kapıyı kullanarak 1. odaya geçebilmektedir. Buraya ulaşan kişinin iki seçeneği vardır: Ya güneye yönelir ve hamamın doğu ön cephesinde konumlanan geniş alana girebilir, ya da batıdaki dar koridoru takip ederek Frigidarium'a

8 Yapıyı güneyde çevreleyen caddenin üzerinde ve Tepidarium'da da kireç ocakları tespit edilmiştir. Güneydeki kireç ocağı için bk. Kızgüt et al.1997, 199 vd.; Tepidarium'dakiler için bk. Alanyalı 2009, 128 Res. 18; Erkoç-Akca 2012, 20.

9 Mekânın güneybatısındaki kireç ocağının içinde yapılan çalışmalar sırasında ele geçen bir Sgraffito tabak parçası bu ocağın MS 13. yüzyılda kullanımının sona erdiğini göstermiştir. Bk. Alanyalı 2009, 128.

10 Frigidarium'daki toplam beş mezar da birer kadına aittir. İskeletlerin antropolojik değerlendirmeleri için bk. Üstündağ 2009, 145 vdd.

11 Tepidarium'un özellikle doğu yarısındaki çalışmalarda dağınık halde insan kemiklerine rastlanılmıştır. Frigidarium'dakilerle aynı seviyelerde rastlanan bu mezarlar da olasılıkla onlar gibi basit bir döşeme sahip olmalıdırlar. Ancak bunların hemen üst kotunda mekânın çatısına ait büyük tonoz parçalarının düşmüş olması bu mezarların dağılmasına neden olmuştur.

veya Tepidarium'a giriş yapar. Olasılıkla hem bu geçişlerin rahatlıkla yapılabilmesi, hem de 1. odanın kuzeybatı köşesinden başlayıp tüm Frigidarium ve Tepidarium boyunca uzanan koridorun varlığı, bu odacıkların (1. ve 2. odaların) diğerlerine göre farklı olmasına neden olmuştur. Güney yarıdaki 1. ve 2. odalar için böylesi bir koridordan söz edilemez, ancak burada da alanı güneyde sınırlandıran bir duvarın varlığı bilinir. Ayrıca yine güneyden hamamın doğusundaki geniş alana ulaşmak isteyen kişi 2. odayı kullanabilir. Her iki taraftaki 6 numaralı odacıklar da yine hamamın doğusuna giriş yapmak isteyenler için bir tür koridor görevini üstlenmiştir (Plan 1). Ayrıca bu odaların zemini diğerlerinden farklı olarak mermer kaplıdır. Diğer odaların zeminleri ise küçük taşların sıkıştırılması ile oluşturulmuş daha basit bir görünüme sahiptir. 5. ve 7. odacıklar ise girişlerinde 50 cm genişliğinde 35 cm yüksekliğinde üzeri mermer kaplı birer eşiğe sahiptir¹². Sonuç itibarıyla hamamın doğusunda konumlanan alanı, kuzeyde ve güneyde sınırlandıran odalar için sıralanan bu ortak ya da farklı özellikler, bunların üslendikleri işlevlerden kaynaklanıyor olmalıdır.

Alanın doğusunda ve orta bölümündeki çalışmalar da, mimarinin anlaşılmasının yanı sıra yapının bu mekânının kullanım evrelerine dair önemli ipuçlarına ulaşılmasına olanak tanımıştır. Doğuda tam merkezde apsidal bir duvar ve her iki kenarında da küçük birer oda açığa çıkarılmıştır (Res. 8). Mermer zeminli apsidal duvarın iç kısmında 1.45 x 1.20 x 65 m ölçülerinde, biri tam merkezde diğerleri ise kuzeyde ve güneyde olmak üzere, üç adet niş vardır. Küçük boy taşların sıkıştırılması ile oluşturulmuş birer tabana sahip kenarlardaki odalar ise, detayda az da olsa birbirinden farklılıklar içermektedir. Şöyle ki; güneydekine göre daha geniş ölçülere sahip kuzey oda, üzeri mermer kaplı bir eşiğe sahiptir.

Alanın özellikle doğu ve az da olsa orta bölümünde belgelenip kaldırılan blok taşların hemen altında ve doğudaki apsidal duvara yakın noktalarda, yoğun miktarda demir ve cam cürufu içeren yanık toprak tabakaları tespit edilmiştir. Bunu, alanın kuzeybatısı hariç¹³ neredeyse tamamında harçlı tuğla tonoz çöküntüsüne dair bir yıkıntı takip etmiştir (Res. 9). Bu yıkıntı, tıpkı alanı güneyde ve kuzeyde sınırlandıran odalarda olduğu gibi, ortada yaklaşık 17.00 m genişliğine sahip alanın üzerinin de, yine tuğla tonoz ile kapalı olduğunun anlaşılmasına imkân tanımıştır¹⁴. Geniş bir alanı kapatan bu tuğla tonozun tek bir seferde kütsel bir biçimde çökmüşlüğü dikkat çekicidir. Zira böylesi bir durum, akla deprem olasılığını getirir. Ancak bu konudan önce tonoz yıkıntısının alt ve üst seviyelerinde, tarihlendirme önerilerinde bulunabildiğimiz tabakalardan bahsetmek ve bundan hareketle bu konuya geri dönmek daha yerinde olacaktır.

Tuğla tonoz yıkıntısının altındaki kum tabakasının hemen bir altında, kalınlıkları 5 ile 10 cm. arasında değişen, içerisinde yoğun demir cüruflarının da bulunduğu, birbirinden yanık toprak tabakaları ile ayrılan kil tabanlara rastlanılmıştır (Res. 10). Benzer bir tabakalanma, hem F. Alanyalı hem de tarafıma

12 Ephesos'taki Vedius Gymnasiumu'ndaki Mermer Salon'un hemen arkasında "H" biçimli basilikayı andıran geniş bir alan yer almaktadır. Steskal ve La Torre tarafından burası bazilika thermarum olarak isimlendirilmiştir. Bu geniş mekânın kenarlarında da tıpkı bizim alanımızda olduğu gibi küçük odacıklar yer almaktadır. Bu odacıklarda taştan yapılmış banklara rastlanmış olması, buraların Apodyterium olarak isimlendirilmesine neden olmuştur. Ancak Steskal ve La Torre yayınlarında bu odaların zeminlerinin ana mekândan yaklaşık 30 cm derinde olduklarını ve duvarlarındaki nişlerde de orijinal kullanım evrelerinde havuz ve çeşmelerin olduğunu belirtmişlerdir. Bundan hareketle de bu odaları, yazın serin kışın ise ılık olan bir tür su salonu ya da çeşmeli salon olarak adlandırmışlardır. Bizim her iki yarıdaki 5 ve 7 numaralı odalar ile apsidal duvarın kuzeyindeki oda girişlerinde 35 cm yüksekliğinde birer eşiğe sahiplerdir. Bu uygulama odaların ortadaki ana mekânın zemininden yaklaşık 35 cm daha aşağıda olmasına neden olmuştur. Ancak bu odaların içerisinde yapılan çalışmalarda Efes örneğinde olduğu gibi oturma banklarına ya da duvarlarında nişlere rastlanmamıştır. Fakat sözü edilen bu odaların orijinal kullanım evrelerinden sonra yoğun bir biçimde ışık alanı olarak kullanılmış olması, belki de var olan izlerinde yok olmasının nedenini açıklamaktadır. Efes Vedius Gymnasiumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Steskal 2003, 235 vdd.; Steskal – La Torre 2008, 298 vd.

13 Tonoz kalıntısının alanın kuzeybatısında neredeyse yok denecek kadar az tespit edilmiş olması, bu bölümün üzerinin açık olduğunu düşündürmemelidir. Zira Frigidarium ve Tepidarium'a en yakın olan bu kısımdaki tuğla yıkıntıları olasılıkla her iki mekânın da işlikler dönemine işaret eden ve üzerleri tuğla kırıkları ile düz bir zemin elde edilen kil tabanların ve yine aynı döneme ait olduğu düşünülen Frigidarium'un güneybatısındaki yuvarlak planlı ocağın yapımında kullanılmış olmalıdır. Bu düşüncüyü destekleyen en önemli veri ise bu tuğlalar ile yıkıntı içerisindeki tuğlaların renk, ölçü ve hatta üzerlerindeki desenlerinin bile birbirleri ile uyumlu olmalarıdır.

14 Alanın doğu yarısındaki yıkıntı, çatı sistemine dair önemli veriler içinde barındırdığı için belgelenmiş olmasına rağmen kaldırılmamış, mevcut durumu ile konservasyonu yapılarak muhafaza edilmiştir.

Frigidarium ve Tepidarium'da yapılan kazılar sırasında da tespit edilmiştir. Hamamın orijinal kullanım evresinden sonraki bir sürece, yani MS 5. yüzyılın ilk yarısı ile MS 7. yüzyılın ilk yarısı arasına tarihlendirilen bu tabakalar, hamamın ikinci kullanım evresi olarak belirlenen ışıkler dönemine işaret etmektedir. Ayrıca bu süreçte, sadece ana mekânlar değil, aynı zamanda yapının batı ve kuzey cephelerinin de ışık olarak kullanıldığı, daha önceki dönemlerde yapılan kazılar sonucunda da belirlenmiştir¹⁵. Hamamın doğu cephesindeki bu geniş alanda da bu tip tabakaların tespiti, yapının bu bölümünün de bu ikincil kullanım sürecine dâhil edilmesi gerektiğini göstermiştir. Bu noktada vurgulanması gereken bazı önemli noktalar vardır. Bunlardan ilki, belki de en önemlisi yukarıda da bahsettiğimiz üzere tuğla tonozun olası bir deprem nedeniyle çökme olasılığı üzerinedir. Eğer böyle bir olasılıktan söz edeceksek, antik dönemlerde Patara'yı da etkilediğini bildiğimiz iki önemli depremin üzerinde yoğunlaşmak gerekir; bunlar MS 530 ve 641 depremleridir¹⁶. Tonozun çökmesine neden olan deprem ise olasılıkla MS 530'daki olmalıdır. Zira tuğla tonozun çökmesinden önceki süreçte ışık olarak kullanılan alan, sonrasında da yine ışık alanı olarak kullanılmıştır. Bu durumda tonozun alt seviyesindeki tabakalar, depremden önceki sürece yani 530'den hemen öncesine, üzerindeki ise 530'dan 7. yüzyılın ilk yarısına kadar uzanan döneme işaret ediyor olmalıdır.

İkinci olarak vurgulanması gereken husus ise, bugüne kadar ışık olarak kullanıldığı bilinen bu yapı kompleksinde sadece demir cürufurundan bahsedilmesinin yeterli bir açıklama olmayacağı üzerinedir. Çünkü yapılan kazılar sonucunda demir cürufurunun yanı sıra cam cürufuruları da yoğun bir biçimde ele geçmiştir. Alanın kuzeybatı köşesinde ise olasılıkla kil dinlendirme havuzu ile birlikte hemen yanında çok sayıda kil sucukları ve güneydeki 1. odanın içerisinde de bir seramik fırını tespit edilmiştir (Res. 11). Seramik fırınının kazısı, kendisini çeviren duvarlara yönelik uzmanlık isteyen sağlamlaştırma uygulamaları yapılamadığı için gerçekleşmemiştir. Ancak etrafından yoğun miktarda MS 5. – 7. yüzyıllara tarihlenen seramik parçalarının ele geçmesi, fırının da yine yapının ışıkler dönemine ait olduğunu göstermiştir.

Hamamın ana çekirdek yapısının doğusunda konumlanan ve bugüne kadar kazısı yapılmadığı için literatürde hamam yapılarının genel düzenlemelerinden hareketle Palaestra olarak adlandırılan bu alan için açıklanması gereken iki önemli soru daha vardır. Bunlardan ilki, bu mekânın hamamın ana çekirdek yapısı ile birlikte, yani MS 1. yüzyılın sonu - 2. yüzyılın başında mı inşa edildiği, ikincisi ise burasının gerçekten bir Palaestra olup olmadığı üzerinedir.

Alanın kazısı sırasında sözü edilen bu mekânın inşa aşamasında yapıldığı düşünülen bazı detaylar dikkat çekici olmuştur. Bunlardan ilki kuzeydeki 1. odanın batı duvarının Frigidarium'un doğu duvarındaki kemerli girişi kapatacak biçimde konumlandırılmış olması, ikincisi ise güneydeki 1. odanın batı duvarının Frigidarium'un doğu duvarı üzerinde yer alan en güneydeki konsolu iptal etmiş olmasıdır. Bu tespitler hamamın doğusunda konumlanan bu mekânın, batısındaki ana çekirdek yapıya sonradan eklenmiş olabileceğini düşündürmüştür. Bu gözlemlerin arkeolojik verilerle de desteklenebilmesi adına hem mekânın zemininde değişik noktalarda, hem de odalar içerisinde toplam beş adet sondaj açılmıştır. Sondajlardan ele geçen malzemelerin çalışması henüz devam ediyor olsa da, ilk değerlendirmelere göre bu alan, MS 1. yüzyılın sonu – 2. yüzyılın başına tarihlendirilen hamamın ana çekirdek yapısına MS 3. yüzyılda eklenmiş olmalıdır. Tarafımızca tespit edilen bu tarihlendirme ile benzer bir tarihlendirme, 2007 yılında F. Alanyalı tarafından Caldarium'un kuzeybatı köşesinde dil gibi çıkıntı yapan ve yapıya sonradan eklenmiş olduğu düşünülen mekânın kazısı sırasında da tespit edilmiştir. Bu şu açıdan önemlidir:

15 Yapının batı ön cephesinde 1992 yılında Mustafa Bulba ve İsa Kızgıt tarafından gerçekleştirilen kazı çalışmalarında pithos görünümüne sahip bir küp fırını ile birlikte tezgâhı, duvara monte edilmiş çeşmesi ve havuzcuğu açığa çıkarılmıştır. Araştırmacıların etrafındaki buluntularla birlikte değerlendirdikleri bu küp fırınının, metal eşyaları eritmek amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca aynı cephenin güneyinde, 0.55 m çapında derinliği saptanan ve içerisinde seramik çamuru içeren bir kuyunun tespiti de, yakın bir noktada seramik işliğinin olabileceğini düşündürmüştür. Çalışmalar ile ilgili detaylı bilgi için bk. Bulba – Kızgıt 1995, 286 vd. Kuzey cephedeki ışıklerle ilgili olarak bk. Alanyalı 2009, 140 vdd.

16 Duggan 2004, 129.

Hamamın doğusunda tarafımızca tespit edilen bu alanın kuzey yarısındaki 1 numaralı odanın kuzeybatı köşesinden başlayıp, Frigidarium ve Tepidarium boyunca uzanan dar bir koridor vardır. Bu koridor, aynı zamanda bu yapı kompleksini kuzeyde sınırlandıran duvardır. Daha da önemlisi F. Alanyalı'nın kazısını yaptığı ve 3. yüzyılda Caldarium'un kuzeybatı köşesine eklendiğini tespit ettiği mekânın kuzey duvarı da bu koridor ile aynı doğrultuda ve aynı taş işçiliğindedir. Kısacası mimari anlamdaki gözlemler arkeolojik verilerle bir araya getirildiğinde, doğudaki bu alanın ana çekirdek yapıya sonradan ve şu andaki verilerle 3. yüzyılda eklenmiş olduğu söylenilebilir. Önerilen bu tarihlendirme, hamamın doğusunda konumlanan bu mekânın kuzey ve güneydoğu köşesi ile doğu dış cephesini çepeçevre saran taban mozaikleri ile de bir kez daha doğrulanır. Zira büyük bir kısmı geometrik bezemeli mozaikler bir yazıtta sahiptir. Henüz bilimsel değerlendirilmesi tamamlanmamış olsa da, ekip üyesi epigraflarca yapılan ilk gözlemlere göre yazıtta, mozaiklerin Patara'lı bir kişi tarafından yaptırıldığı bilgisi yer almaktadır ve olasılıkla harf karakteri de MS 3. yüzyıla işaret etmektedir¹⁷.

Ana çekirdek yapının doğusunda konumlanan, 28.60 x 40.00 m ölçülerinde, kuzeyi ve güneyi küçük birer odacıkla sınırlandırılmış, doğusu apsidal bir duvarla sonlanan, mermer zeminli görkemli bir mimariye sahip bu mekân, hangi işlev/işlevlere hizmet ediyor olmalıdır ve nasıl bir isimlendirme yapılmalıdır? Bu soruya cevap vermeden önce mekânın zemininin tümüyle mermer kaplı olması nedeniyle, bir Palaestra olarak kabul edilmesinin doğru bir yaklaşım olamayacağını vurgulamak gerekir. Anadolu'nun farklı bölgelerindeki kentlerde, örneğin Ephesos'taki Vedius Gymnasiumu¹⁸, Doğu Hamam Gymnasiumu¹⁹, Scholastika Hamamları²⁰, Alexandria Troas'daki Hamam Gymnasiumu²¹, Aezanoi'daki Hamam Gymnasiumu²² ve Perge'deki Güney Kapısı Hamamları²³ da böylesi mekânlara sahiptir. Genelde Palaestra ile hamamın diğer bölümleri arasında bir bağlantı sağlayan bu mekânın işlevi ile ilgili olarak, yapının içindeki yerleşimine ve büyüklüğüne göre çeşitli önerilerde bulunulmuştur. Bugüne kadar bu tür mekânlar için; soyunma odaları, giriş salonları, yürüyüş ve dinlenme için ayrılmış salonlar, kötü hava koşullarında üzerinin kapalı olmasından hareketle spor aktivitelerinin yapıldığı mekânlar, kentsel-idari ve gösterilere dönük mekân, representasyon yeri, insanların bir araya gelip sosyalleştikleri, fikrinsel ve sanatsal eğitimin yapıldığı yerler gibi değişik açıklamalar getirilmiştir. Bazen de sadece yıkanma dışında kalan uzun salonlar olarak tanımlanmışlardır. İşlevi konusundaki çeşitlilik mekânın isimlendirmesinde de söz konusudur. L. Crema²⁴ ve R. Maccanico²⁵ dinlenme ve eğlence yeri olarak düşündükleri bu mekânları Ambulacrum olarak isimlendirmişlerdir. D. Krencker, plan özelliklerinden hareketle bazilika tipli mekânlar²⁶, A. von

17 Mozaikler bezeme açısından Kibyra'da Odeion'un önündeki Stoa'nın taban mozaikleri ile neredeyse aynıdır ve bu mozaikler de sahip oldukları yazıttan hareketle MS 249 – 254 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Mozaikler için bk. Özüdoğru – Tarkan 2013, 159 vd. Mozaik yazıtı değerlendirmesi için bk. Meyer 2013, 53 vd.

18 Palaestra ile batı salonları arasına yerleştirilen, mermer salonun hemen arkasındaki, geniş "H" biçimli salon, Steskal ve La Torre tarafından plan tipinden hareketle Bazilika Thermanum olarak adlandırılmıştır; bk. Steskal 2003, 235 vdd.; Steskal – La Torre 2008, 298 vd.

19 Yapının kuzey, doğu ve batı kenarları boyunca uzanan küçük odacık/derin nişlere sahip salon, Bazilika Thermanum/Apodyterium olarak isimlendirilmişlerdir. Doğu ve batıdakilerin kuzey kenarları apsidal bir duvar ile sonlanmaktadır. bk. Yegül 2006, 245 Res. 256.

20 Scholastika (Varius) hamamında, Frigidarium'un güneyine yerleştirilmiş bazilikal planlı mekânın geniş bir giriş salonu, bir lobi ve apodyterium olarak kullanım görmüş olduğu düşünülmektedir; bk. Yegül 2006, 254 Res. 276.

21 F. Yegül tarafından plan ve yapı teknikleri ile Ephesos'daki Doğu hamam-gymnasiumu ile yakın benzerlik sunduğu tespit edilen yapının kuzey, güney ve doğu kenarlarında küçük odacık/derin nişlere sahip salonlar yer almaktadır. Kuzey ve güneydekilerin doğu kenarları apsidal bir duvar ile sonlanmaktadır. bk. Yegül 2006, 246 vdd. Res. 260.

22 Frigidarium'un güneyindeki Tepidarium'un her iki kenarında iki uzun apsisli salon yer almaktadır. bk. Naumann 1980, 123 vd.; Naumann 1982, 345 vdd.; Naumann 1984, 453 vd., Yegül 2006, 248 Res. 266.

23 Palaestra'dan sütunlu bir giriş ile bazilikal planlı salona girilmektedir. 46.80 x 13.40 m ölçülerindeki salonun uzun kenarlarında derin niş/küçük odacıklar yoktur, ancak kuzeyi apsidal bir duvar ile sonlanmaktadır. Mozaik zeminli bu mekân H. Abbasoğlu'na göre fikrinsel ve sanatsal eğitimin yapıldığı bir yer olmalıdır. Mekânın, Pamphylia'daki diğer hamam yapıları ile karşılaştırması için bk. Abbasoğlu 1982, 103 vdd.

24 Crema 1959, 409.

25 Maccanico 1963, 32 vdd.

26 Krencker et al. 1929, 183 vd.

Gerkan özel bir isimlendirmede bulunmayıp sadece yıkanma dışında olan uzun salonlar²⁷, J. B. Ward-Perkins ise anıtsal koridorlar olarak tanımlar²⁸. F. Yegül'ün bildirdiğine göre ise Batı ve Kuzey Afrika'daki yazılı kaynaklarda bu tip mekânlar Bazilika Thermanum olarak adlandırılmaktadır²⁹. I. Nielsen da bu tip mekânları Bazilika Thermanum olarak isimlendirmeyi tercih eder³⁰. Biz de bu noktada mekânın planını göz önünde bulundurarak mermer zeminli bu mekânı, Bazilika Thermanum olarak isimlendirmeyi uygun gördük.

Mekânın işlevi konusu ise sorunludur. Bu mekânın da tıpkı hamamın çekirdek yapısında olduğu gibi ikinci kullanım evresine sahip olması ve bu dönemde yoğun bir biçimde kullanılmışlığı, ana mekânın ve yanlardaki küçük odacıkların orijinal kullanım evrelerine ait birçok izin kaybolmasına neden olmuştur. Ancak bu alanın kazıları sırasında bu mekânla ilintili olduğu düşünülen az da olsa plastik eserler tespit edilmiştir. Bunlardan ilki Frigidarium'un doğu duvarındaki iki adet kemerli girişin hemen önünden ele geçen çıplak bir erkek heykelidir. Her ne kadar baş kısmı korunmamış olsa da, sol kolu üzerindeki aslan postu ve duruş motifi bunun Herakles'in Lenbach Tipi'nden bir heykel olduğunun anlaşılmasına imkân tanımıştır. Bunun yanısıra ön yüzlerinde yüksek kabartma olarak işlenmiş dört adet postament ele geçmiştir. Eserler üzerine yapılan detaylı ikonografik ve tipolojik araştırma, bunların ikisinin Attis'i, diğer ikisinin ise Dionysos'u betimlediğini göstermiştir³¹. Postamentlerin Herakles heykelinden önemli bir farklılıkları vardır. Zira, eserler üzerindeki kenet izleri, bunların Bazilika Thermanum ile Frigidarium'un ortak duvarı üzerindeki konsollar üzerinde durduklarını tespit etmemize imkân tanımıştır. Herakles'in yeri konusunda kesin bir öneride bulunmak güçtür. Ancak heykelin mevcut ölçülerinden hareketle yapılan hesaplamalar, onun 2.10 m civarında oldukça büyük bir eser olduğunu göstermektedir. Bunların dışında küçük boyutlu plastik eserler de ele geçmiştir, fakat in-situ bulunmadıkları sürece bu eserleri doğrudan bu mekân ile ilişkilendirmek doğru olmayacaktır. Ancak mekânın doğusunda konumlanan apsidal duvarın iç kesimindeki nişlerin de heykellerle taçlandırılmış olabileceğini düşünmek, çok da yanlış olmayacaktır. Bütün bu veriler bir araya getirdiğinde Bazilika Thermanum olarak isimlendirdiğimiz mermer zeminli bu mekânı bir representasyon yeri, insanların bir araya gelip tartıştıkları – konuştukları, fikirsel alışverişler yaptıkları bir mekân olarak düşünmek daha doğru olacaktır.

27 Gerkan 1928, 94.

28 Ward-Perkins 1981, 292 vd.

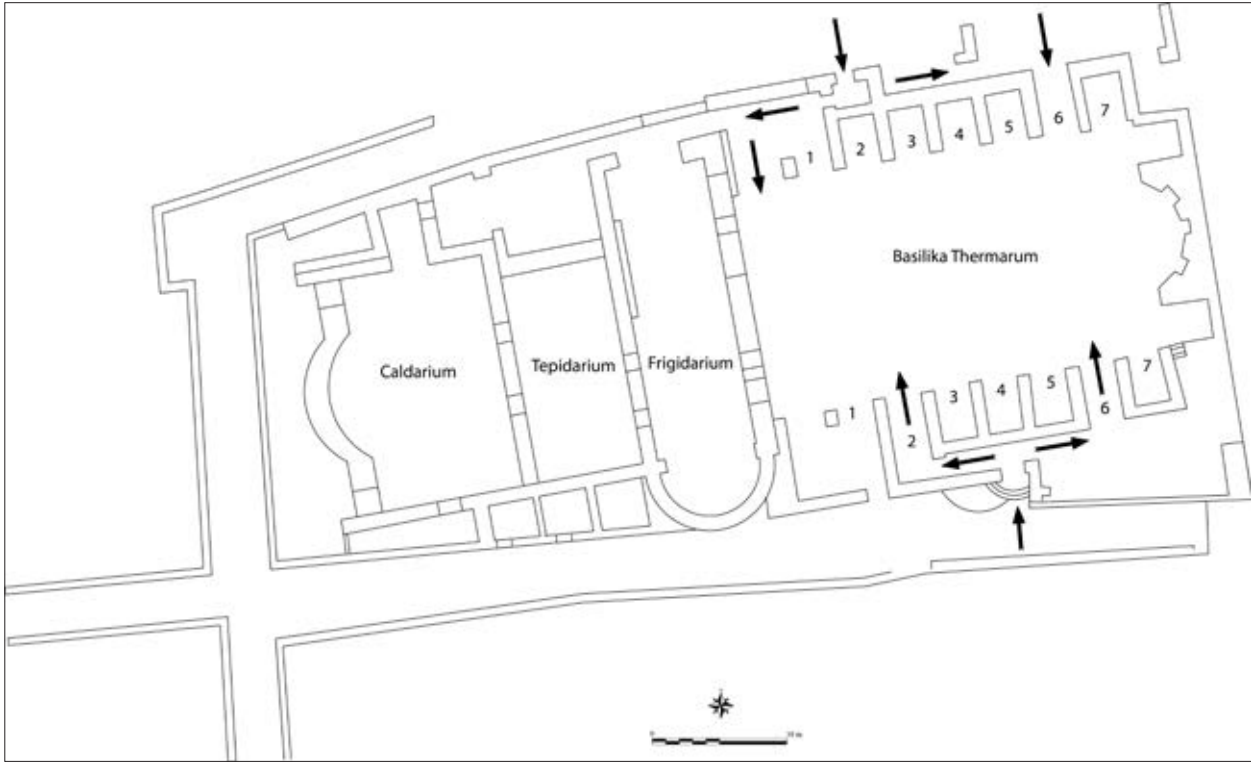
29 Yegül 2006, 278.

30 Nielsen 1990, 162.

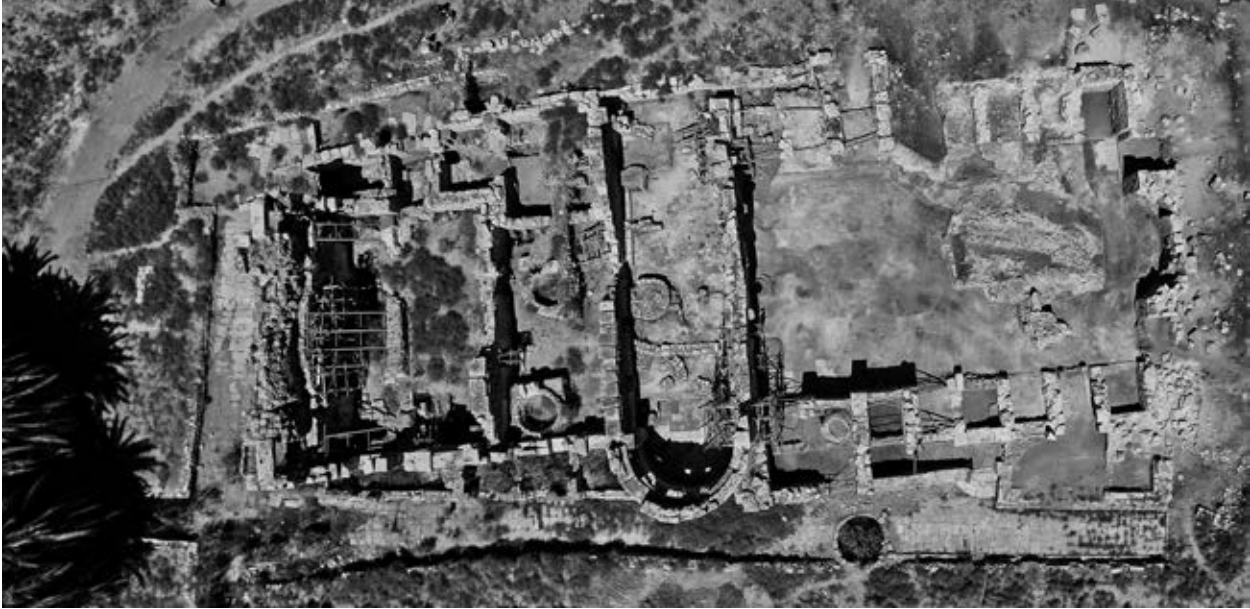
31 Postamentlerin tipolojik ve ikonografik değerlendirmesi ve mekân içindeki konumları ile ilgili öneri ve görüşler için bk. Erkoç – Koçak 2013.

Kaynakça

- Abbasoğlu 1982 H. Abbasoğlu, Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi 1982).
- Alanyalı 2009 F. Alanyalı, Patara Hurmalık Hamamı 2005-2008 Yılı Arkeoloji ve Belgeleme Çalışmalarına Genel Bir Bakış, bk. A. Çabuk – F. Alanyalı (ed.), Kültür Varlıklarının Belgelemesi (Eskişehir 2009) 117-144.
- Alanyalı-Soykal – Şen 2007 F. Soykal-Alanyalı – D. Şen, Patara Hurmalık Hamamı Frigidariumu ve Seramiğinin Stratigrafik Olarak Değerlendirilmesi, bk. SERES 2007, IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri (Eskişehir 2007) 412-430.
- Bulba – Kızgıt 1995 M. Bulba – İ. Kızgıt, Liman Hamamı, bk. F. Işık, Patara 1992, KST 15, 2, 1995, 286-287.
- Crema 1959 L. Crema, L'Architettura romana, Enciclopedia classica III, 12, 1 (Torino 1959).
- Çevik 1993 N. Çevik, Hurmalık, bk. F. Işık, Patara 1991, KST 14, 2, 1993, 393-394.
- Çevik – Kızgıt 1995 N. Çevik – İ. Kızgıt, Hurmalık Hamamı, bk. F. Işık, Patara'93, KST 16, 2, 1995, 255-256.
- Duggan 2004 T. M. P. Duggan, A Short Account of Recorded Calamities (earthquakes and plagues) in Antalya Province and Adjacent and Related Areas Over the Past 2.300 Years- an Incomplete List, Comments and Observations, Adalya VII, 2004, 123-170.
- Erkoç-Akca 2012 S. Erkoç-Akca, Hurmalık/Liman Hamamı, bk. H. İşkan, Patara 2010 Yılı Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, KST 33, 3, 2012, 18-20.
- Erkoç 2013 S. Erkoç, Hurmalık/Liman Hamamı ve Palaestra, bk. H. İşkan, Patara 2011 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları, KST 34, 3, 2013, 173.
- Erkoç 2014 S. Erkoç, Liman Hamamı Palaestra (?) Çalışmalar, bk. H. İşkan et al., Patara 2012 Yılı Kazı ve Koruma Çalışmaları, KST 35, , 2014, 275.
- Erkoç – Koçak 2013 S. Erkoç. – M. Koçak, Four Relief-Pedestals from Patara, bk. M. Aurenhammer – R. R. R. Smith (eds.), Proceedings of the Conference 'Sculpture in Roman Asia Minor', 1.-4. Oktober 2013, Selçuk (baskıda).
- Farrington 1995 A. Farrington, The Roman Baths of Lycia. An Architectural Study (Ankara 1995).
- Gerkan 1928 A. von Gerkan, Thermen und Palestren, Milet 1, 9 (Berlin 1928).
- Gülşen 2008 F. Gülşen, Patara'daki Roma Dönemi Hamamlarında Planlama ve Mimari, bk. B. Can – M. Işıklı (ed.), Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı. Doğudan Yükselen Işık. Arkeoloji Yazıları (İstanbul 2008) 453 – 470.
- Işık 1992 F. Işık, Temizlik-Düzenleme, bk. F. Işık, Patara 1990 Etkinlikleri, KST 13, 2, 1992, 236.
- Kızgıt 1999 İ. Kızgıt, Liman Hamamı, bk. F. Işık, Patara 1997, KST 20, 2, 1999, 159-160.
- Kızgıt – Özhanlı 1996 İ. Kızgıt – M. Özhanlı, Hurmalık Hamamı, bk. F. Işık, Patara 1994, KST 17, 2, 1996, 165-166.
- Kızgıt et al. 1997 İ. Kızgıt – M. Özhanlı – Ş. Aktaş – F. Gülşen, Hurmalık Hamamı Kazısı, bk. F. Işık, Patara 95, KST 18, 2, 1997, 199-200.
- Korkut 2003 T. Korkut, Zur lykischen Badearchitektur im Lichte der Thermen von Patara, IstMitt 53, 2003, 445-459.
- Krencker et. al. 1929 D. Krencker – E. Krüper – H. Lehmann – H. Wachtler, Die Trierer Kaiserthermen (Berlin 1929).
- Maccanico 1963 R. Maccanico, Ginnasi Romani ad Efeso, ArchCl 15, 1963, 32-60.
- Meyer 2013 L. Meyer, Epigrafi Çalışmaları, bk. Ş. Özüdoğru – F. E. Dökü, Kibyra 2012 Yılı Kazıları, Excavations at Kibyra, ANMED Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri 11, 2013, 53-54.
- Naumann 1980 R. Naumann, Aezanoi: Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1978, AA 95, 1980, 123-136.
- Naumann 1982 R. Naumann, Aizanoi: Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1979 und 1980, AA 97, 1982, 345-382.
- Naumann 1984 R. Naumann, Aizanoi: Bericht über die Ausgrabungen und Untersuchungen 1981 und 1982, AA 99, 1984, 453-456.
- Nielsen 1990 I. Nielsen, Thermae et Balnea. The Architecture and Cultural History of Roman Public Baths (Aarhus 1990).
- Özüdoğru – Tarkan 2013 Ş. Özüdoğru – D. Tarkan, Odeion/Bouleuterion, bk. Ş. Özüdoğru – F. E. Dökü, Kibyra 2011 Yılı Çalışmaları, KST 34, 3, 2013, 159-160.
- Steskal 2003 M. Steskal, Bemerkungen zur Funktion der Palaestra in den ephesischen Bad-Gymnasium Komplexen, Öjh 72, 2003, 227-239.
- Steskal – La Torre 2008 M. Steskal – M. La Torre, Das Vediusgymnasium in Ephesos, FiE XIV/1 (Wien 2008).
- Şen-Yıldırım 2012 D. Şen-Yıldırım, Hurmalık Hamamı Buluntuları Işığında Patara'nın Geç Roma-Erken Bizans Dönemi Kuzey Afrika Kökenli Seramikleri, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12, 4, 2012, 151-171.
- Üstündağ 2009 H. Üstündağ, Patara Hurmalık Hamamında Yürütülen Antropoloji Çalışmaları, bk. A. Çabuk – F. Alanyalı (ed.), Kültür Varlıklarının Belgelemesi (Eskişehir 2009) 145-148.
- Ward – Perkins 1981 J. B. Ward-Perkins, Roman Imperial Architecture (London 1981).
- Yegül 2006 F. K. Yegül, Antikçağda Hamamlar ve Yıkanma (İstanbul 2006).

Plan 1 Liman Hamamı Planı

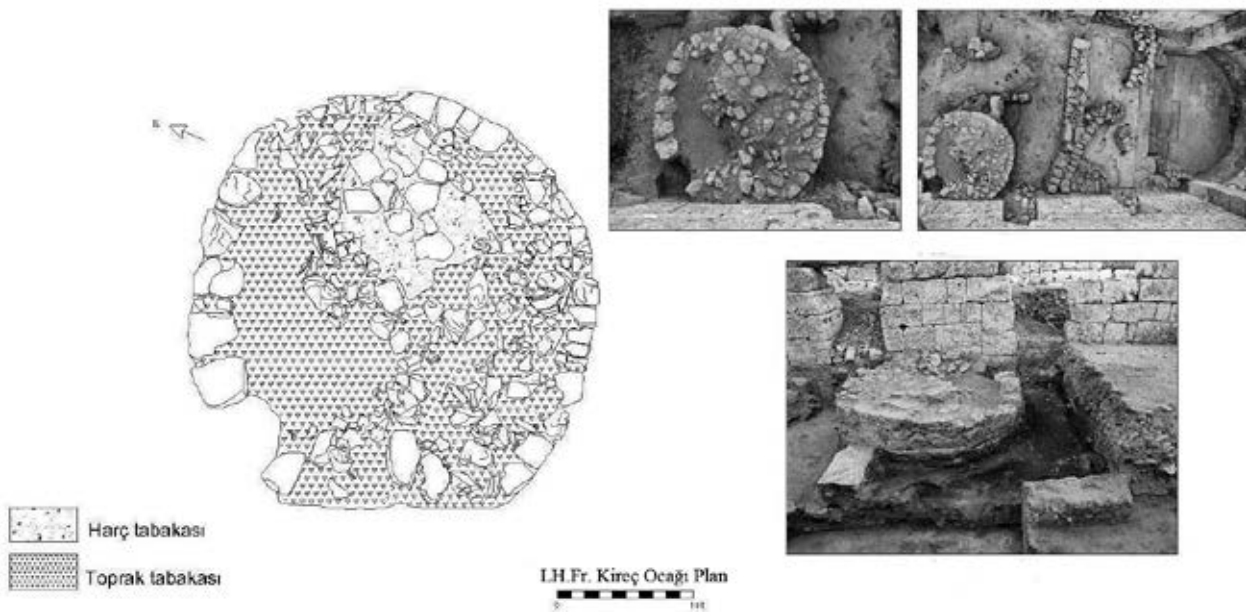
Res. 1 Liman Hamamı genel görünüş

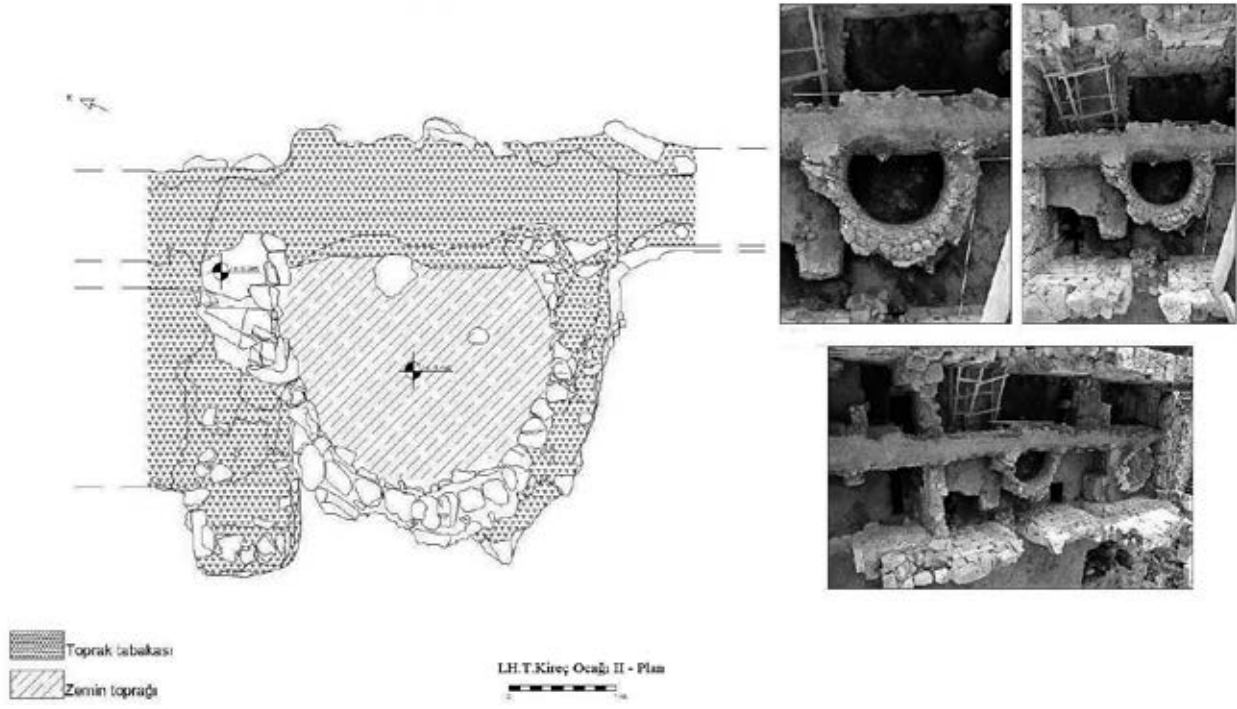
Res. 2 Frigidarium: Piscina, apsidal duvar, doğu-batı duvarı ve kireç ocağı

Res. 3 Frigidarium: Batı duvarı önü, taş seki

Res. 4 Frigidarium: Kireç ocağının planı

Res. 5 Tepidarium: II. kireç ocağının planı

Res. 6 Tepidarium: Güney duvar önü, havuz (?)

Res. 7 Basilika Thermarum'dan kaldırılan mimari blokların taş planı

Res. 8 Basilika Thermarum: Kuzey ve güneydeki odalar, apsidal duvar

Res. 9
Bazilika Thermarum'a ait tuğla tonoz
çöküntüsü

Res. 10
Tuğla tonozun alt seviyesindeki
tabakalar

Res. 11
Seramik fırını

